

Handelsliberalisatie en internationale arbeidsverdeling

Onlangs hebben twee internationaal befaamde research-instellingen, het „Brookings Institution” te Washington en het „Institut für Weltwirtschaft” te Kiel, een verslag 1) gepubliceerd van een studiebijeenkomst, gehouden in juni 1973, over mogelijke aanpassingsproblemen in de geïndustrialiseerde landen als gevolg van handelsliberalisatie. Dit in verband met de komende zesde GATT-conferentie. Deelnemers aan deze bijeenkomst waren deskundigen uit Japan, Noord-Amerika en de EG (o.a. de oud-minister voor ontwikkelingsamenwerking Drs. B. J. Udink).

Allereerst concludeert de studiegroep dat ook onder de huidige omstandigheden (tot juni 1973) van handelsliberalisatie nog steeds de voordelen verwacht kunnen worden die af te leiden zijn uit de economische theorie: grotere efficiency, specialisatie op grond van comparatieve voordelen, toename van de wereldhandel, geringer inflatietempo vanwege goedkopere import, meer concurrentie en snelle industrialisatie en groei in ontwikkelingslanden vanwege stijgende uitvoer van deze landen. De kern van het probleem is echter dat liberalisatie bepaalde aanpassingskosten voor de maatschappij met zich meebrengt in de vorm van werkloosheid, versnelde afschrijvingen en uitgaven voor herallocatie van produktiefactoren naar andere sectoren. Bovendien zijn het ook altijd bepaalde groepen van werknemers en bedrijven die getroffen worden en daarom speciale en continue beschermingsmaatregelen tegen import verlangen.

Vervolgens heeft de studiegroep voor drie industrieën, de textielindustrie, de staalindustrie en de kolenmijnbouw, nagegaan hoe in het verleden aanpassingen in de geïndustrialiseerde landen zijn verlopen, welke nadelen protectie met zich meebracht en aan welke voorwaarden protectie in de toekomst zou moeten voldoen om weer haar oorspronkelijke functie te kunnen vervullen, nl. een hulpmiddel van tijdelijke aard om aanpassing te vergemakkelijken.

Voor de textielindustrie wordt uitvoerig besproken. Begrijpelijk, de textielindustrie, en speciaal de kledingindustrie, is immers arbeidsintensief en bovendien gekenmerkt door een min of meer constante en algemeen bekende technologie, door een relatief geringe behoefte aan geschoolde arbeid en door grote mobiliteit. Deze kenmerken maken haar bij uitstek geschikt voor ontwikkelingslanden. De vier voornaamste industriële centra in de wereld, de VS, Groot-Brittannië, de EG (de zgn. „oude Zes”) en Japan hebben wat betreft textiel de volgende ervaringen gehad. De VS en de EG beschermden hun binnenlandse produktie door middel van een in 1962 in het kader van het GATT afgesloten textielakkoord dat tot doel had de importlanden in de gelegenheid

te stellen zich aan te passen aan structuurwijzigingen in de wereldhandel in textielprodukten. Groot-Brittannië had al langer een eigen invoercontrolesysteem. Het blijkt nu dat deze protectie in wezen de noodzakelijke aanpassing heeft vertraagd. Weliswaar zijn er via het marktmechanisme wijzigingen tot stand gekomen in de textielindustrie, doch deze zijn niet ver genoeg gegaan. Verder blijkt het dat juist in deze beschermde bedrijfstak een gebrek aan arbeidskrachten optreedt dat men bijv. in Europa tracht op te vangen door gastarbeiders in de betreffende industrie aan te trekken. In Japan, schijnt de aanpassing het snelst te zijn verlopen en het verst te zijn gegaan. Binnen tien jaren ontwikkelde Japan zich van een van de grootste wereldexporteurs tot de grootste importeur ter wereld. Dit ondanks een aantal maatregelen van regeringzijde die niet zo zeer op aanpassing waren gericht als wel op verbetering van de concurrentiepositie door middel van efficiencyverhoging.

Ook in de staalindustrie en de kolenmijnbouw blijkt het dat protectionistische maatregelen die door economische en technische factoren veroorzaakte structuurwijzigingen niet wettelijk hebben kunnen tegenhouden.

De studiegroep concludeert dat slechts aanpassingsmaatregelen van tijdelijke aard juist zijn om de door liberalisatie tot stand komende structuurwijzigingen geleidelijk te doen verlopen. Continue protectionistische maatregelen belemmeren de noodzakelijke aanpassing en berokkenen meer schade dan dat zij een positieve werking hebben. Tijdelijke invoerbeperkingen gekoppeld aan een systeem van aanpassingsmaatregelen te zamen met de oprichting van een internationaal toezichhoudend orgaan zijn de maatregelen die kunnen leiden zowel tot een betere industriële structuur van de geïndustrialiseerde landen als tot het creëren van mogelijkheden tot industrialisering van ontwikkelingslanden: kortom, een betere internationale arbeidsverdeling.

Het is daarom verheugend dat (blijkbaar 2) de voornaamste textielimporterende en -exporterende landen overeenstemming hebben bereikt over een regeling van de internationale handel in katoen, wol en synthetische vezels die in grote mate overeenkomt met de door de studiegroep gepubliceerde conclusies.

L. B. M. Mennes

1) *Welthandel und Strukturanpassung in den Industrieländern*, Kieler Diskussionsbeiträge no. 31, Kiel, oktober 1973.
2) *Zie de Volkskrant*, zaterdag 22 december 1973.

Inhoud

<i>Dr. L. B. M. Mennes:</i> Handelsliberalisatie en internationale arbeidsverdeling	81
Column Het Belgisch plan in uitvoering, <i>door Prof. Dr. F. Rogiers</i>	83
<i>Drs. E. F. Limburg:</i> De Nederlandse economie in 1974; enkele ingrediënten voor een strategie	84
<i>A. van Dam:</i> Ontwikkeling gaat van binnen uit	86
Notitie De genoemde naamlozen, <i>door W. D. Franckena</i>	87
Bedrijfseconomie Procedures; een analyse (I), <i>door Prof. Dr. A. Bosman, Drs. M. Geersing en R. R. van de Heuvel</i>	89
Notitie Keens, <i>door Drs. L. Hoffman</i>	90
Au courant Management-by-errors, <i>door A. F. van Zweeden</i>	93
Geld- en kapitaalmarkt Olieprijzen en betalingsbalanspolitiek, <i>door Drs. W. Pool</i>	94
Oost-Europa kroniek Automatisering van economische politiek in de Sowjetunie, <i>door Ir. F. Pindák en Drs. R. Wetsteyn</i>	96
Boekennieuws Robert R. Blake en Jane S. Mouton: De dynamiek van organisaties, <i>door Drs. J. J. W. Kempkes</i>	99

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: W. D. Franckena.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementprijs: f. 83,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 52 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam,
tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Het Belgisch plan in uitvoering

De planperiode 1971-1975 is meer dan halfweg. Het ogenblik lijkt dan ook geschikt om een voorlopige balans op te stellen, te meer daar 1974 en vermoedelijk ook 1975 sterk beïnvloed zullen worden door:

- de algemene conjunctuurvertraging, die
- zal worden versneld door de energiebevoorradings- en prijsmoeilijkheden;
- het gebrek aan eensgezindheid op de Euromarkt;
- de internationale monetaire verwikkelingen en onzekerheden.

Ik kan mij voorstellen dat, in het licht van deze elementen, velen geneigd zullen zijn te denken dat het Plan 1971-1975 dringend aan een grondige herziening zou moeten worden onderworpen en dat eventueel nieuwe berekeningen voor 1974 en 1975 zouden moeten worden gemaakt. Het standpunt lijkt logisch, maar men mag niet uit het oog verliezen, dat de krachtlijnen van economische politiek, opgenomen in het Plan I), door de omstandigheden alleen maar beklemtoond worden en de houding van de (toekomstige) regering zullen moeten determineren. Inderdaad, aan de fundamentele doeleinden, die eerder van structurele aard zijn, moet m.i. niets worden veranderd, enkel naar versterkte middelen gegrepen. Bovendien moeten de noodzakelijke aanpassingen en herberekeningen eerder worden doorgevoerd in de *jaarlijkse economische budgetten* en departementale begrotingen. Er kan wellicht nog een andere reden, van meer praktische aard, worden geciteerd: alle aandacht van het Planbureau moet nu gaan naar de voorbe-

Tabel 1. Vooruitzichten 1971-1975 en realisaties 1971-1973

	Voorzien gemiddelde %	Gerealiseerd gemiddelde %
	1971-1975	1971-1973
In volume		
BNP	4,8	4,9
Invoer	9,6	8,5
Uitvoer	9,6	8,5
Particulier verbruik	4,1	5,3
Overheidsverbruik	4,3	6,4
Investerings	7,0	3,7
waarvan overheid	9,1	10,0
huysvesting	4,7	2,3
bedrijven	7,3	3,4
Prijzen		
BNP	4,0	6,1
Invoer en uitvoer	1,8	2,9
Particulier verbruik	3,9	5,6
Overheidsverbruik	5,6	8,3
Investerings	3,7	5,9
In waarde		
Nationaal inkomen	9,2	12,0
Loonmassa	10,0	14,2
Inkomen uit vermogen en bedrijven	7,9	8,1

Bronnen: NIS, Ministerie van Economische Zaken, Planbureau. Voor 1973 betreft het voorlopige gegevens.

reiding van de opties van het Plan 1976-1980 (waarin vanzelfsprekend rekening zal moeten worden gehouden met de onvoorzienbare gebeurtenissen en hun repercussies, die zich zeker nog zullen laten voelen na 1975), die nog een heel lange consultatieprocedure zullen kennen.

De realisaties 1971-1973 hebben heel duidelijk de invloed ondergaan van de trage economische evolutie in 1971 en 1972, maar 1973 heeft de achterstand bijgeëend, met uitzondering van de investeringen en de werkgelegenheid, zoals bijgaande tabel 1 aangeeft.

De cijfers spreken voor zichzelf: de afwijkingen in volume kunnen relatief gering worden genoemd, met uitzondering evenwel voor het overheidsverbruik, (waarbij nochtans inzonderheid 1971 en 1972 schuldig zijn, terwijl 1973 een lichte verbetering bracht) en de investeringen in bedrijven en woningbouw. De prijsbewegingen waren evenwel veel sneller dan (officieel) voorzien: men stelt vast dat de jaarlijkse gemiddelde prijsstijgingen minstens met 50% werden onderschat. Zeker betreft het hier niet een fenomeen dat eigen zou zijn aan België, integendeel. Maar de bedenking dat bij het indienen van die + 4% prijsvariatie er een „veroordeling” kwam van de EG-partners, die een „realistischer” cijfer zagen in 2,5 à 2,8% moet wel even doen glimlachen. Dat de meer dan voorziene stijging van de loonmassa en de internationale inductie er voor iets tussenzitten is duidelijk. (Gelukkig kent België de veralgemeende „binding aan de index”!).

In het licht van de conjunctuurverzwakking zal de regering er stellig voor moeten waken dat in 1974 en 1975 de stimulering van de bedrijfsinvesteringen en inzonderheid de woningbouw wordt aangepakt. Het is inderdaad correct te stellen dat door de onvoldoende toeneming van de investeringen (in volume), ook de werkgelegenheidsdoeleinden niet evenwichtig werden verwezenlijkt (zie tabel 2). Onvermijdelijk zal het doel 50.000 werklozen in 1975 niet kunnen worden gerealiseerd, maar misschien kan worden vermoed dat dit cijfer eerder een „wens” was, dan

realistisch (dan zou dit ca. 75.000 geweest zijn). Het tekenverschil voor de secundaire sector is evenwel meer verontrustend, en kan worden verklaard door de rationalisatie-investeringen en door de inspanningen inzake produktiviteit.

Tabel 2. Evolutie van de Werkgelegenheid

	Vooruit- zichten	Realisaties 1973
Werkgelegenheid totaal		
1971-1975	+ 75.600	+ 53.000
primaire sector	- 66.900	- 40.000
secundaire sector	+ 58.000	- 17.000
tertiaire sector	+ 132.400	+ 110.000
Werkloosheid (1975)	50.000	90.900

Bron: 1971 en 1972 Ministerie Tewerkstelling en Arbeid, 1973: eigen ramingen.

Maar het Plan moet inzonderheid worden beoordeeld aan het criterium „het is bindend voor de overheid”, waarbij onmiddellijk dient genuanceerd: strikt genomen is het slechts bindend voor de overheidsinvesteringen, hoewel het toch ook een grote stiptheid vereist inzake courante staatsuitgaven.

De voorziene globale groei van de overheidsinvesteringen werd nageleefd; ook de ombuiging van de sector openbare werken naar infrastructuur voor gemeenschappelijk vervoer en sociaal-cultureel werk werd bereikt, maar inzake sociale woningbouw is er een achterstand in te lopen (en zeker voor de particuliere woningbouw!).

Met betrekking tot de lopende uitgaven van de overheid moet helaas worden gewezen op een „oververwezenlijking”: tegenover een gepland stijgingsritme van 10% per jaar, staat een realisatie van 15,7% (15,8% in 1971-1972) en 15% in 1973 — dus verbetering. Hoewel de instrumenten van de contractuele planning aanwezig zijn, werd hiervan geen ernstig gebruik gemaakt, grotendeels omwille van het feit dat de coördinatie in de overheidsadministratie niet aanwezig is (of faalt?).

De tot nog toe berekende vooruitzichten voor 1974-1975 laten toe te stellen, dat de vooropgestelde macro-economische projecties 1975 niet meer haalbaar zijn (in volume), maar dat zeker 80% ervan in het bereik ligt. Belangrijker is dat de opties van het Plan 1976-1980 hiermede rekening houden en snel gereed komen in het Planbureau, en dat ze door de regering spoedig zouden worden overgemaakt aan de (talrijke) consultatieve instellingen.

1) Hoofddlijnen van het Plan 1971-1975, Doc Nr 1034 van de Kamer (1970-1971), goedgekeurd bij wet van 18 juli 1972.

De Nederlandse economie in 1974

Enkele ingrediënten voor een strategie

DRS. E. F. LIMBURG*

Toen de Arabische olieproducerende landen hun productiebeperkingen afkondigden waren sommige economen van mening, dat dit een tijdperk van schaarste-economie inluidde. Snelle structuurwijzigingen zouden nodig zijn om enerzijds grote werkloosheid in bepaalde sectoren, anderzijds een op hol slaande inflatie te voorkomen. De instrumenten van economische politiek, geschikt voor toepassing in zo'n situatie, zijn niet of nauwelijks voorhanden. Analogieën werden derhalve bespeurd met de situatie in de jaren dertig toen — althans vóór Roosevelt's „New Deal” (1934) en Keynes' „General Theory” (1936) — eveneens adequate instrumenten ontbraken om aan de toenmalige vraagstukken (met name een tekort aan effectieve vraag) het hoofd te bieden.

Op basis van input-outputanalyses (een heksentoer, gegeven het gebrekkig statistisch materiaal) en elasticiteitscoëfficiënten met betrekking tot BNP en energieverbruik kwamen vele economen tot de conclusie, dat een complete stagnatie van de produktiegroei in 1974, mogelijk zelfs een teruggang, te verwachten was, indien de Arabieren hun produktiekortingen zouden handhaven. Toen ze dat niet deden en rond Kerstmis besloten tot een vergroting van de produktie, verhoogden ook de economen in verschillende industrielanden hun groeiramingen weer. Het Nederlandse Planbureau was zo verstandig, niet onmiddellijk nieuwe cijfers in deze geest over het land te storten. Het is immers zeer de vraag, of het juist is, onze volumeramingen op deze wijze te laten variëren met de voorziene olie-aanvoer. Op zijn gunstigst kan men zeggen, dat onder de nieuwe vooruitzichten voor deze aanvoer en onder de veronderstelling, dat de politieke ontwikkelingen niet leiden tot nieuwe productiebeperking, het energieknelpunt voor een redelijke reële groei in Nederland in 1974 is weggenomen. Maar er is geenszins zekerheid, dat zo'n groei zich ook metterdaad zal voordoen. Het scherp stijgend invoerprijspeil bergt immers twee gevaren in zich: een abrupte koopkrachtvermindering, die kan leiden tot een vraagtekort en de impuls tot een wellicht desastreuze inflatie. Het eerste brengt mee, dat eerder dan wij verwachtten er aanleiding kan zijn het Keynesiaanse instrumentarium van stal te halen.

In dit artikel worden een aantal overwegingen gegeven, die misschien elementen kunnen vormen in een strategie ter bestrijding van deze acute gevaren. De hierboven aangeduide eventuele aanpassingen in de produktiestructuur zijn meer een probleem van langere termijn, waarop hier niet dieper wordt ingegaan.

De betekenis van ruilvoetverkleining

De ruilvoet kan kort worden omschreven als het quotiënt van uitvoer- en invoerprijspeil. Doordat de invoerprijzen, vooral voor de olie, thans sneller stijgen dan de uitvoerprijzen, neemt dit quotiënt af. Blijft al het overige gelijk, dan betekent dit een overdracht van beschikkingsmacht (grotendeels in de vorm van dollars) aan de grondstoffen- en in het bijzonder de olieproducerende landen.

De sleutelvraag is nu hoe autoriteiten en sociale partners op deze overdracht reageren 1). In de Nederlandse verhoudingen komt een vermindering van de ruilvoet met 1% globaal neer op een verkleining van het beschikbare nationale inkomen met 0,5%. Een ruilvoetvermindering van bijv. 4% (geen volkomen irreële schatting) leidt dus tot een verlies van 2% van het beschikbare inkomen; dat is circa f. 3 mrd.

Het eerste hoofdprobleem: dreigend vraagtekort

De voorlopige indruk is, dat reeds in 1973 de volumeontwikkeling van de binnenlandse bestedingscategorieën — investeringen en consumptie — is tegengevallen 2). De sterke prijsstijgingen, de toenemende belasting- en premiedruk en de al enige jaren zichtbare grote nadruk op rationalisatie en arbeidsbesparing bij de investeringen 3) kunnen als enkele verklarende factoren gelden. Hoewel dezelfde factoren min of meer ook in andere industrielanden te zien zijn, is het vermoeden gerechtvaardigd, dat Nederland minder dan voorheen gebruikelijk was, heeft deelgenomen aan het feest van de internationale hoogconjunctuur, dit ondanks de goede exportresultaten.

De vooruitzichten voor de wereldhandel zijn dit jaar niet gunstig, hoewel een complete stagnatie in het licht van de jongste beslissingen van de OAPEC niet waarschijnlijk is. Voor ons land betekent dit, dat een binnenlands vraagtekort niet gemakkelijk op de buitenlandse markten zal kunnen worden gecompenseerd. Gelet op het werkloosheidspercentage van circa 3, waarmee wij dit jaar zijn ingegaan, moet ons er alles aan gelegen zijn, het ontstaan van vraagtekorten tegen te gaan. Het is duidelijk, dat op wat langere termijn de welvaart in ons land lager zal zijn dan zonder de grondstoffenprijverhogingen het geval zou zijn geweest. Het is echter allerminst duidelijk, dat deze aanpassing *terstond* moet worden totstandgebracht.

De betalingsbalans

Deviezenreserves zijn er om in tijden van nood te worden gebruikt. Nu Nederland qua betalingsbalans het patroon van

* De auteur is onderdirecteur van de AMRO-bank en belast met de leiding van het Economisch Bureau.

1) Vgl. voor een meer internationale benadering van dit vraagstuk: Drs. W. Pool. Olieprijzen en betalingsbalanspolitiek, in dit nummer van *ESB*.

2) Verwezen zij naar de CPB-ramingen ter ondersteuning van de beleidsnota van de regering, dd. 13 december 1973, en naar de jongste CBS-gegevens over de investeringen in het eerste halfjaar 1973.

3) Vgl. Dr. J. R. M. van den Brink, *Economische structuurpolitiek in Nederland*, uitgave VNO, blz. 14; zie ook Drs. E. F. Limburg, *Groei- en vertraging en de rentabiliteit van de Nederlandse industrie* *ESB*, 17 mei 1972.

een ontwikkelingsland zal gaan laten zien (tekorten op lopende rekening bij — hopelijk — overschotten op kapitaalrekening) is er ook reden om, althans gedurende enige tijd, onze deviezenreserves meer te beschouwen als „money to spend” dan als „money to hold”. Tegen de achtergrond van ons hoofdprobleem betekent dit in concreto, dat de geldmarkt-verkrappende werking van afdracht van deviezen door DNB 4) aan de handelsbanken ter financiering van onze sterk toenemende importrekening, dient te worden gecompenseerd. Dat kan op verschillende manieren; ruimere leenfaciliteiten van de handelsbanken bij de centrale bank zijn een voor de hand liggende mogelijkheid.

De ervaring leert, dat drainage der deviezenreserves een zichzelf versnellend proces is. Al heel gauw gaat immers de vertrouwensfactor meespelen op de valutamarkten. Maar gezien de relatief sterke positie van ons land in de energiekwestie 5) is overdreven angst misplaatst. Terzijde kan worden opgemerkt, dat, als meer landen deze politiek zouden voeren, dit zou bijdragen aan het tegengaan van internationale rente-opdrijving, die zou kunnen ontstaan wanneer straks landen hun tekorten op lopende rekening door kapitaalimport willen compenseren. De internationale geld- en kapitaalmarkten worden door de mobilisatie der reserves verruimd. Intussen moet worden vastgesteld, dat het met de internationale coördinatie in dit opzicht tot nu toe droevig is gesteld. Een lichtpunt is, dat depreciatie van de munt door een olie-importerend land wordt afgestraft als gevolg van rigiditeit van de duurder geworden invoer. Dit vormt hopelijk een zekere barrière tegen „competitive depreciation”.

De afvloeiing van deviezen behoeft slechts korte tijd te duren en kan in omvang beperkt blijven indien het tekort op de lopende rekening wordt gecompenseerd door een overschot op de kapitaalrekening.

Belangrijker dan de tijdelijke aanvaarding van aantasting der deviezenreserves is de bereidheid, Nederland voorlopig structureel als netto-importeur van kapitaal te beschouwen. Als wij er van uitgaan, dat de door de olieproducerende landen nieuw verworven overschotten aan financiële middelen (na aftrek van hun te verwachten extra invoer van goederen) op enigerlei wijze weer in de monetaire systemen van de industriële landen terecht komen, zullen deze middelen te onzent kunnen worden aangewend 6). Wij zouden het hierboven bij wijze van voorbeeld genoemde — verlies van f. 3 mrd. ten gevolge van de ruilvoetvermindering — grotendeels terug kunnen lenen en daarmee het dreigend vraagtekort bestrijden. Een *reële* overdracht (overdracht van goederen) aan de olieproducerende landen, die een beslag op onze produktiecapaciteit zou leggen, vindt immers niet plaats (afgezien van de eerder genoemde additionele invoer door die landen of door landen aan wie zij een deel van hun nieuw verworven rijkdom doorgeven).

Ten einde dit mogelijk te maken zou de overheid bereid moeten zijn in het buitenland te lenen en DNB zou de restricties op invoer van kort en lang kapitaal moeten afschaffen. Wie er buitenlands lenen — overheid, banken of niet-financieel bedrijfsleven — hangt onder meer af van de situatie op de binnenlandse geld- en kapitaalmarkt en van de mate waarin financieringsactiviteiten van het bedrijfsleven leiden tot netto-import van kapitaal. Ook is van belang in hoeverre het de banken wordt toegestaan, netto buitenlands passief te vormen, iets wat thans praktisch niet is geoorloofd.

De vraag, die zich voordoet is: op welke wijze worden de aldus door „recycling” verkregen middelen aangewend ter bestrijding van een vraagtekort? Dit voert ons naar de volgende paragraaf.

Het tweede hoofdprobleem: de kosteninflatie

Dit vraagstuk is ten nauwste verbonden met het voorgaande en wel doordat de looninkomens zowel een vraagbepalende als een kostenbepalende functie hebben. Gegeven de angst-

wekkende inflatieramingen uit de economische publikaties van de laatste tijd, moet het voornaamste criterium voor de methode waarmee de effectieve vraag op peil wordt gehouden, gelegen zijn in haar gevolgen voor de prijsontwikkeling. In de actuele omstandigheden van kosteninflatie zou — volgens het recept-Zijlstra 7) — een samenhangende aanpak van lonen en prijzen het meest zinvol zijn. Als uitgangspunt geldt, dat een neerwaartse correctie van het reëel beschikbare inkomen ter financiering van het ruilvoetverlies niet schoksgewijs, doch in de loop van een aantal jaren dient te geschieden. Dit zou kunnen leiden tot de volgende aanpak:

- vaststelling van een „drempel” bij de prijscompensatieregelingen, gelijk aan het percentage van het nationaal inkomen, dat door ruilvoetverlies verloren gaat;
- een uit extra kapitaalmarktleningen in binnen- of buitenland gefinancierde verlaging van het BTW-tarief met een zodanig neerwaarts prijseffect dat de negatieve invloed van de „drempel” op het reëel beschikbaar looninkomen wordt beperkt (in een mate afhankelijk van het tempo waarin de aanpassing van het reëel inkomen aan de gedaalde ruilvoet zich in de komende jaren moet voltrekken 8);
- uitbreiding van de fiscale investeringsfaciliteiten (die thans slechts betrekking hebben op investeringen in gebouwen);
- prijsgedragsregels, die enerzijds garanderen dat het BTW-effect volledig in de prijzen doorwerkt, anderzijds doorberekening van externe kostenstijgingen en stijging van de loonkosten per eenheid produkt toelaten.

Hiermede worden de volgende resultaten beoogd:

- een redelijke en gestage groei (3 à 4%) van het volume van de particuliere consumptie;
- handhaving van een redelijke bezettingsgraad van bedrijven en verbetering van het investeringsklimaat;
- matiging van de loon-prijsspiraal;
- een minder hoge arbeidsinkomensquote dan thans voorzien en een minder negatieve ontwikkeling van de besparingen van gezinnen 9) en bedrijven;
- een niet meer dan lichte stijging, mogelijk zelfs stabilisatie, van de werkloosheid;
- handhaving van onze nationale concurrentiepositie.

Slotopmerkingen

De werkelijkheidswaarde van bovenstaande gedachten-gang kan slechts via een interdependentiemodel worden getoetst. De bedoeling van dit artikel is echter vooral, bij te dragen aan een op de veranderde situatie afgestemd denkpatroon, waarin intern en extern monetair beleid, fiscale politiek en financieel beleid van de overheid, alsmede loon- en prijsbeleid hun plaats hebben. Vanuit zo'n denkpatroon dienen immers de vragen voort te komen, die aan de beheerders van ons nationaal economisch model worden gesteld. Berekeningen zijn met name ook nodig om de dosering naar omvang en tijdstip van de op het reëel inkomen gerichte maatregelen (incl. de drempel) aan te geven. In deze context past de vraag, of de vertraging van de aanpassing van de lonen aan de prijzen in het systeem van na-indexering bij de huidige accelererende prijsstijgingen niet kan leiden tot een acuut vraagtekort, en daarmee de ondernemingen niet meer schade dan goed zou doen.

Tot slot een opmerking ter vermindering van misverstand.

4) Ik ga er vanuit, dat \$-interventie door DNB wordt toegepast om sterk afglijden van de \$-koers van de gulden tegen te gaan; dit zou immers de inflatoire impulsen versterken.

5) Vgl. OECD, *Economic Outlook*, december 1973.

6) Eventueel door de Arabieren zelf d.m.v. directe investeringen.

7) Jaarverslag DNB 1972, blz. 16, 17.

8) De neutralisering van de drempel kan niet volledig zijn omdat de accumulatie van middelen bij de grondstof-producerende landen voor een voorlopig waarschijnlijk klein deel leidt tot extra uitvoer van goederen en diensten vanuit onder meer Nederland.

9) Het is momenteel niet duidelijk in hoeverre een daling van de gezinsspaarquote zal leiden tot vermindering van het vraagtekort.

Ontwikkeling gaat van binnen uit

A. VAN DAM*

„Planetaire” afhankelijkheid

Er bestaat in Europa een groeiende belangstelling voor het lot van de Derde Wereld — de ontwikkelingslanden — die zich onvoldoende uit in daden. Het is daarom de bedoeling in dit artikel te trachten, enig nieuw licht te laten vallen op de ingrijpende veranderingen die zich thans voltrekken in het ontwikkelingsproces in de Derde Wereld. Het is, in het kort, een ontwikkeling van binnen uit, in tegenstelling tot de ontwikkeling van buiten af, die sinds vele jaren werd waargenomen in vele andere landen.

Het is belangrijk voorop te stellen dat wij een tijdvak van toenemende zogenaamde „planetaire afhankelijkheid” tegemoet gaan. Dat is eigenlijk pas duidelijk geworden toen de astronauten vanuit hun kort verblijf op de maan onze aarde als een bol zagen. Helaas, nauwelijks was het avontuur op de maan ten einde, of een ieder ging weer terug naar een van de 160 landen waar hij woonde, terug achter de ijzeren, bamboe, katoenen en andere zichtbare en onzichtbare gordijnen waarmee wij de wereld in hokjes verdelen.

Een van degenen die niet het voorrecht hadden de maanlanding mee te maken was de Amerikaanse staatsman Adlai Stevenson. In zijn laatste toespraak tot de Vergadering van de Verenigde Naties zei hij dat:

„Wij te zamen reizen, passagiers op een klein ruimteschip, dat leeft van schaarse hulpbronnen zoals water en land en lucht. Wij zijn allemaal samen verantwoordelijk voor de vrede op en de veiligheid van ons ruimteschip. Wij kunnen het louter behoeden voor vernieling als wij ons met liefde en ijver toewijden aan het onderhoud van dit kostbare schip. Wij zullen daarin evenwel niet slagen zo lang de helft van de passagiers in overvloed leeft en de andere helft in ellende; zo lang de ene helft overvloedig van zelfvertrouwen, terwijl de andere helft in wanhoop leeft.....”

De helft? Reeds nu is het aantal inwoners van de ongeveer 130 ontwikkelingslanden in Azië, Latijns-Amerika en Afrika zo groot dat het 77% van de wereldbevolking bedraagt. Maar getallen zeggen eigenlijk zo weinig. Wat even belangrijk is, is het feit dat deze 77% slechts toegang tot 20% van de hulpbronnen van de aarde hebben. Als er echt een „planetaire afhankelijkheid” bestaat tussen de rijke en de arme landen, dan moeten wij, koste wat het kost, ervoor zorgen dat de

Het is niet mogelijk, dat een land permanent tekorten op de goederen- en dienstenbalans heeft, die door kapitaalimport worden aangezuiverd, omdat de rentelasten (die op lopende rekening worden geadmistriseerd) dan progressief toenemen. Dit blijkt uit de problemen die zijn gerezen bij de financiering van ontwikkelingshulp, anders dan door giften. Daarom moeten wij het evenwicht op lopende rekening hoe dan ook weten te hervinden. In dit stuk is uitsluitend het tempo waarin dit zou moeten gebeuren aan de orde geweest.

E. F. Limburg

ontwikkelingslanden op zodanige manier worden ingeschakeld in de wereldeconomie dat de meest schrille tegenstellingen verdwijnen.

Helaas, vele waarnemers en critici zien de toenemende kloof tussen de rijke en arme landen als een zuiver kwantitatief-economisch verschil in inkomen, dat in dat licht beschouwd slechts vernaauwd kan worden door economisch-technische maatregelen in de Derde Wereld met hulp van de rijke landen. Onjuist, zegt Dr. Lester Brown in *World without borders*:

„De wijder wordende kloof ligt meer en meer in het vlak van de organisatie van de samenleving, van persoonlijke waarden, van contrasterende levensopvattingen, van de wereldbeschouwing gezien van de plaats waar wij kind geweest zijn. Daarom en daarom alleen kunnen wij de toekomstige ontwikkeling van de Derde Wereld niet meer vergelijken, zoals destijds W. W. Rostow probeerde, met de geschiedkundige ontwikkeling van Europa, en Amerika, Japan en Australië, bijvoorbeeld”.

Ontwikkeling niet alleen economisch verschijnsel

Toen de thans industriële landen, eigenlijk erg kort geleden, de weg opgingen van snelle economische groei, was hun ontwikkeling inderdaad bijna louter een kwantitatief-economisch verschijnsel. Geen enkele van deze nu rijke landen „leed” toentertijd aan een versnelde bevolkingsgroei noch aan een hoge graad van democratisch heen-en-weer-spelen. Men hield destijds ternaauwernood rekening met ingrijpende sociale wetgeving, noch van de wieg noch tot het graf. Men bezat of koloniën of economische „achterlanden” als een eindeloos marktreservoir voor de groeiende industrie in de eigen landen. Er waren toen geen „limits to growth” in de menselijk-technische omgeving. In de afwezigheid van massa-communicatiemiddelen bestond er eenvoudig geen revolutie van steeds wassende verwachtingen bij de grote massa's. Evenmin kende men de ingrijpende werkingen van supra-nationale instituten. De nieuwe technieken werden ingevoerd zonder al te veel te letten op de sociale kosten. In die tijd was het niet belangrijk, in de gedachtengang van de meeste mensen, hoe veel en hoe snel de welvaart kon doorsijpelen tot de brede onderlagen van de bevolking.

Hoe totaal anders is het ontwikkelingsbeeld vandaag aan de dag in de landen die nu en in de toekomst hun groei beginnen. Zoals Alice zei tot de rode koningin (in *Alice in Wonderland*) „zij moeten nu hollen om stil te staan”. Terwijl in Europa en Amerika tussen 1860 en 1960 de economische groei 3% per jaar bedroeg (waarvan 1% bevolkingstoename), moeten Azië, Latijns-Amerika en Afrika — met een bevolkingsaanwas van ongeveer 3% met 5% per jaar groeien om hetzelfde ritme aan te houden. Maar gezien hun achterstand, zouden deze landen 6, 7 of zelfs 8% per jaar — jaar in jaar uit —

* De auteur is „director of planning” van „corn products” in Buenos Aires.

De genoemde naamlozen

„Tenslotte dank ik mej. Appelboom voor het zorgvuldig uittypen van het manuscript”. „Last but not least moeten in dit voorwoord de namen van de heren Plank-gas en Oliedom worden genoemd. Hun steun bij de controle op de berekeningen en hun hulp bij het verzamelen van het cijfermateriaal is van onschatbare waarde geweest”. „Voor mijn vrouw Els, die tijdens de jaren van inspanning voor de nodige ontspanning heeft gezorgd”.

Dergelijke zinnen, volkomen onmisbaar in het voorwoord van iedere wetenschappelijke publikatie, prikkelen de fantasie van de lezer. Het speculeren over het wel en wee van de genoemde naamlozen is namelijk ronduit fascinerend. Zouden de typistes, assistenten en echtgenoten, zich, verheugd omdat juist zij waren uitverkoren om het grote licht te mogen helpen schijnen, inderdaad vol enthousiasme aan hun gortdroge werk hebben gewijd? Zouden al die lange uren, gevuld met het corrigeren van drukproeven, het narekenen van sommetjes, het oncijferen van onleesbare handschriften en het uittypen van concepten inderdaad zijn doorgebracht in een grote tevredenheid, gevoed door de zekerheid van het naderend ogenblik van triomf voor hun superieur? Zouden de echtgenoten, die jarenlang 's avonds

in eenzaamheid voor de tv hebben doorgebracht, terwijl het brein in een aangrenzend vertrek over de boeken zat gebogen, inderdaad voortdurend steun en toewijding hebben betracht?

Misschien ging het, achter de rug van de auteur om, wel zo: „Dat rotboek is nog steeds niet af. Sinds die vent met dat boek bezig is, heeft hij geen vriendelijk woord meer voor ons over”. „Dat ellendige handschrift is nog steeds niet te lezen”. „Ik heb al in twee jaar geen bioscoop of schouwburg van binnen gezien. En onze kennissen komen niet meer langs omdat Joop over niets anders meer praat dan over zijn proefschrift. Gek wordt ik ervan”.

Dat in vele voorwoorden maar raak wordt gemeten met namen van bekende collega's is te verdedigen uit het oogpunt van gratis reclame voor de auteur. En dat vaak typistes worden bedankt kan men zien als een menselijk gebaar. Maar bedankjes als: „Tot slot gaat mijn dank uit naar mej. Fulloos en mevr. Van der Trut. Zonder hun ijver en accuratesse zou dit werk nooit tot stand zijn gekomen”, zijn wel erg huichelachtig. Maar ze bestaan echt.

Wim Franckena

moeten groeien om het gros van hun bevolking voor armoede en ellende en honger te behoeden.

Zij die staan aan de zijde van de „limits to growth” zullen erop wijzen dat moeder aarde niet de natuurlijke hulpbronnen bezit om alle 7 miljard inwoners in het jaar 2000 een leventje te verschaffen waarbij Europa als model geldt, zelfs niet een inkomensniveau zoals Portugal of Griekenland dat voor de tweede wereldoorlog kenden. De vraag is waarschijnlijk niet waar de grens van het groeiproces is, maar of er een grens is aan het proces waarbij in Europa en Japan en Noord-Amerika schaarse natuurlijke hulpbronnen gebruikt (of misbruikt?) worden. Het gaat, vanuit het gezichtspunt van de Derde Wereld, misschien meer om de „limits to waste” dan om de „limits to growth”, op de keper beschouwd. Waarbij critici zich dan kunnen afvragen of Europa en Noord-Amerika zich alleen maar ten gunste van de Derde Wereld moeten beperken in hun verbruik van natuurlijke hulpbronnen — een vraag die Adlai Stevenson heeft trachten te beantwoorden. Men kan zich natuurlijk ook afvragen of er, bij voldoende vraag in de rijke en in de arme landen, voor meer en meer natuurlijke hulpbronnen, niet vanzelf een vervangingsproces zal optreden. En dan zijn er diegenen die rekening houden met de mogelijkheid op korte termijn de bevolkingsgroei in de hele wereld te kunnen afremmen. Mijn mening in dit debat is dat het ontwikkelingsproces in de arme landen van binnen uit en niet van buiten zal plaatsvinden en dat Europa en Noord-Amerika daarbij nauw zullen worden betrokken.

Planning

Als futuroloog ziet men de ontwikkeling waarschijnlijk over een langere termijn dan in andere beroepen gebruikelijk is, zoals bijvoorbeeld in de bedrijfsplanning. Het zou daarom wel nuttig zijn als de futurologen hun tijd-perspectieven wat konden vernauwen en de bedrijfsplanners hun gezichtsveld, in de tijd gezien, wat konden uitrekken. Maar wat wellicht het allerbelangrijkste is, is dat wij allen, ongeacht wie wij zijn en waar wij wonen, onze perspectieven uitstrekken tot de gehele aarde. Alleen dan kunnen wij, of we nu economen of bedrijfsleiders of ingenieurs zijn, ons een beeld vormen van de gehele wereld, van de rol van de Derde Wereld daarin, en van de groeiende noodzaak om een planetaire afhankelijkheid te erkennen.

De mens in het ontwikkelingsproces

Indien het ontwikkelingsproces veel meer en heel anders is dan louter een proces van economische groei, dan, ja dan kunnen wij de rol van de mens in dat proces beter vatten. Zoals Barbara Ward en René Dubos zeiden in *Only one earth*: „De mens en de mens alleen staat in het middelpunt van het ontwikkelingsproces”. Het is goed om het kernpunt van hun boek te citeren:

„De twee werelden van de mens — de biosfeer die hij erfde en de technosfeer die hijzelf in het leven riep — hebben hun evenwicht verloren en zijn spoedig in diep conflict. En de mens staat in het midden van dat conflict. Dit is de rand van de geschiedenis waar wij nu staan, de deur van de toekomst die opengaat op een crisis — een crisis die meer plotseling komt, meer wereldomvattend is, meer onvermijdbaar en bevreesdend dan welke crisis ook die de mens tot nu toe gekend heeft in zijn gehele geschiedenis; kortom een crisis die tot volle uiting zal komen in het leven van kinderen die thans al geboren zijn”.

Die crisis is er een van mens en natuur en van mens tot mens.

Andere waardensystemen

Zeer nuchtere organisaties die nauw verbonden zijn aan regeringen en aan het bedrijfsleven, zien door deze groeiende „planetaire afhankelijkheid” het als een noodzaak dat wij allen van binnen uit ontwikkelen. Recente studies van de Amerikaanse Kamer van Koophandel en Fabrieken en van de Amerikaanse „Planning Association”, zowel als studies van de OECD in Parijs — en ook Dr. Browns boek *World without borders* — tonen overduidelijk de noodzaak aan om het ontwikkelingsproces te verankeren in het waardensysteem van de mens. Dat wil zeggen, in zijn sociale zowel als in zijn economische behoeften. In de rijke landen gaat het vergevorderde ontwikkelingsproces kennelijk ten koste van de kwaliteit van het leven. Dit komt niet alleen tot uiting in de vervuiling van lucht, water en land, maar ook in de relatieve vervreemding van de mens in de maatschappij, de ontgoocheling van de jeugd in een te materiële omgeving, de vervlakking van het innerlijk leven door een overdaad aan uiterlijke invloeden zoals de automobiel, de massa-communicatiemiddelen en het fatale demonstratie-effect van burens en vrienden („to live up with the Jones”, zoals de Amerikanen dat uitdrukken). Een versnellend tempo van inflatie, hart-

aanvallen, zenuwziekten, echtscheidingen en vervreemding is een direct gevolg van een „onstellende” groei van de materiële levensstandaard.

Met dat voorbeeld voor ogen — dankzij radio, televisie, bioscoop en de „tam-tam” — is de Derde Wereld niet zo happig meer op een blindelinge kopie van het Westerse (of het „Oosterse”) ontwikkelingsmodel. De verwachting dat een Xerox-kopie van het Noordamerikaanse en Europese ontwikkelingsmodel ruime toepassing zou vinden in Azië, Latijns-Amerika en Afrika — zoals voorspeld door W. W. Rostow — is de bodem ingeslagen. Ontwikkeling is veel meer een proces van binnen uit dan van buiten af. Zowel de snelheid als de richting moeten verankerd blijven in de waardenschaal van de stam of de streek of de provincie. Tenslotte is de economie een sociale wetenschap, een wetenschap waarbij de mens en zijn behoeften het doel en niet het middel zijn.

Dorpsgemeenschappen

Het gros van de mensen in de Derde Wereld leeft in twee miljoen dorpen. Het is daar dat de ontwikkeling moet beginnen en eindigen. Want het is in deze twee-miljoen dorpen dat de mensen moeten blijven indien de Derde Wereld het spookbeeld van de „Calcutta”s, de „Tokyo”s en de Randstad Holland wil vermijden. Maar dan moet het ontwikkelingsproces een miljard mensen in twee miljoen dorpen bevrijden van een soort slavernij door het doorbreken van een vicieuze cirkel die ongeveer zo loopt: ongeletterd, zonder vak, zonder voeding — dus werkloos, arm en geen kans de kinderen te laten leren lezen en schrijven, een vak te leren, te voeden.... Het is bij het doorbreken van deze vicieuze cirkel belangrijk om de waardenschaal van de mens in stand te houden. Immers, de dorpelingen van de Derde Wereld zijn, zoals de Amerikaanse socioloog Lewis Mumford het typeert „dichtbij de uiteindelijke werkelijkheden van het leven, zowel de menselijke als de goddelijke: geboorte en dood, sex en liefde, toewijding tot de familie en onderlinge steun, opoffering en eendrachtigheid, menselijke trots en eerbied voor het heelal”. Het klinkt wellicht vreemd deze waarden te willen verweven in een economisch ontwikkelingsproces, vanuit een nuchter Nederlands gezichtsvlak.

Belangrijke rol in de wereld

De ontwikkeling van binnen uit is niet beperkt tot het sociaal-economische vlak. Meer en meer is de Derde Wereld zich bewust dat de relatieve armoede geen beletsel behoeft te zijn om een eerste viool te spelen in het wereld-orkest. Er zijn voorbeelden te over. De olieproducerende landen vormen een gemeenschappelijk front en verwerven geldelijke hulpbronnen „van binnen uit”, dat wil zeggen uit de oliebronnen. Andere ontwikkelingslanden zijn belangrijk omdat ze suiker, vlees, granen, koffie, soja en schaarser wordende metalen voortbrengen. Door de uitvoer van deze artikelen te bevorderen bereikt de Derde Wereld ontwikkeling van binnen uit op vier manieren. In de eerste plaats, men krijgt het gevoel nuttig en belangrijk te zijn in het wereld-proces en zijn „brood” te verdienen in plaats van de hand op te houden. In de tweede plaats kan de uitvoer de verdere ontwikkeling van de Derde Wereld betalen in harde munt. Ten derde bereikt men met de plaatselijke gehele of gedeeltelijke ontsluiting van natuurlijke hulpbronnen — of het nu katoen of koper is — een snelle stijging van de werkgelegenheid, een sociaal-economische stimulans van de eerste orde. En tenslotte kan de uitvoer van landbouw-, veeteelt-, visserij- en mijnbouwproducten ertoe bijdragen dat de mensenmassa van de Derde Wereld zich blijft vestigen in het binnenland, en aldus de sociaal-economisch pijnlijke druk op de steden vermijdt. Dit proces draagt ook bij tot de menselijke waardigheid, een kostbaar element in het groeiproces van de Derde Wereld dat dreigt ten gronde te

gaan in landen waar er geen einde komt aan de te grote nadruk op zuiver stoffelijke groei.

Ontwikkeling van binnen uit is belangrijk zowel voor regeringen als voor het bedrijfsleven. Daarbij moge de wetenschap, dat driekwart van de bevolking van de wereld thans in de Derde Wereld leeft, een rol spelen. Men kan dat cijfer beschouwen als geo-politieke factor, of als een potentiële marktwaarde. Hoe dan ook, een Derde Wereld die zich van binnen uit ontwikkelt is, in het kader van de „planetaire wisselwerking” of „planetaire afhankelijkheid”, van groot belang voor Europa, Amerika en Japan. In dat nieuwe proces zullen trouwens ook, naar mijn smaak, regeringen en het bedrijfsleven steeds nauwer samenwerken.

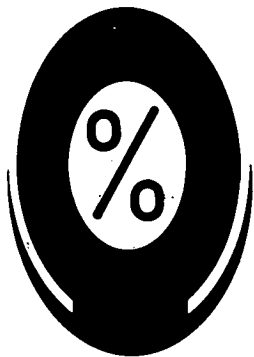
Ecologische afhankelijkheid

Dat begint al met de ecologische afhankelijkheid, waarbij uiteraard de rijke landen meer van de arme afhankelijk zijn dan omgekeerd. De Derde Wereld is niet bereid voor de vervuiling van lucht, water en land in de rijke landen te betalen, zoals in Stockholm duidelijk bleek. Het ontwikkelingsproces „van binnen uit” zal dan ook ternauwernood rekening houden met planetaire ecologie. De economische afhankelijkheid ligt in een geheel ander vlak. Zoals ik al aangaf, de groeiende schaarste in de wereld, maar vooral in de ontwikkelde landen, aan water, vlees, granen, bepaalde strategische mineralen en andere vitale produkten geeft de Derde Wereld een ietwat betere kans om de afhankelijkheid — die nu vrijwel éénrichtingsverkeer betekent — ook te laten terugkeren. Zodra de rijke landen beseffen dat zij voor bepaalde essentiële sectoren meer en meer afhankelijk worden van de Derde Wereld, zullen zij meer bereid gevonden worden om mee te werken aan een ontwikkelingsproces van binnen uit dat overigens niet helemaal strookt met de opvattingen en doeleinden van de ontwikkelde landen.

Deze wisselwerking en afhankelijkheid zal zich ook meer afspelen in het technologische vlak en later op sociaal terrein. Brazilië, India, Indonesië, Nigeria, Mexico — dat zijn de landen die in dit proces de toon zullen aangeven. Andere landen zullen dit voorbeeld volgen, of omdat zij nieuwe bodemrijksdommen bezitten die in Noord-Amerika en Europa steeds schaarser worden; of omdat zij door hun snelle bevolkingstoewas een geopolitiek overwicht gaan krijgen; of omdat zij door eindeloze reserves aan water, land en zuurstof, bijvoorbeeld, in staat zijn het wereld-ecologisch evenwicht te verbreken of te herstellen; of omdat zij militair-strategisch van belang zijn. Hoe dan ook, het bewustzijn van hun groeiende macht en hun sleutelpositie als voorraadschuur van de wereld zal de Derde Wereld ertoe brengen zich inderdaad van binnen uit te ontwikkelen. Dit proces zal beginnen in de twee miljoen dorpen. Het staat te bezien of dit ontwikkelingsproces, dat ik hier in het kort geschetst heb, goedschiks of kwaadschiks zal plaatsvinden, met of zonder medewerking van de industriële landen. Ik geloof aan wat de Amerikanen „brinkmanship” noemen, het voortgaan van een proces tot aan de rand van het gevaar om dan eerst het proces te verlangzamen, tot stilstand te brengen en uiteindelijk om te draaien. Dat is kennelijk het voor- en naspel van de Stockholmconferentie. Men zal, in deze trant, slechts dan echt deelnemen aan het ontwikkelingsproces — van binnen uit — van de Derde Wereld als het alternatief of te kostbaar of te bloedig of te gevaarlijk wordt voor de ontwikkelde landen.

Ik heb getracht duidelijk te maken dat het mogelijk is dat op den duur Europa en Noord-Amerika en Japan de Derde Wereld even nodig zullen hebben als de Derde Wereld behoefte heeft aan de ontwikkelde landen; dat het ontwikkelingsproces in de Derde Wereld daarbij een andere richting en andere inhoud zal hebben dan destijds het groeiproces in de Westerse

Procedures

Een analyse (I)*

PROF. DR. A. BOSMAN
DRS. M. GEERSING
R. R. VAN DE HEUVEL

Deze rubriek wordt verzorgd door de
afdeling Bedrijfseconomie van de
Rijksuniversiteit in Groningen

1. Inleiding

We hebben in de twee voorafgaande artikelen een beschrijving gegeven van het begrip procedure 1). We gebruiken dit begrip voor de beschrijving van de inhoud van een beslissings-element of een proces in enge zin 2). We zullen in dit artikel en het volgende artikel met behulp van het behandelde voorbeeld bespreken op welke wijze we komen tot een analyse van de inhoud van het begrip procedure. Volledigheidshalve merken we op dat we in deze artikelen slechts op enkele aspecten van deze analyse kunnen ingaan. In het bijzonder hebben we buiten beschouwing gelaten een onderzoek naar de invloed van mogelijke verschillende inhouden van het begrip koppelingsprocedure.

2. Methode van onderzoek-simulatie

Voor de analyse van het begrip procedure maken we veelal gebruik van simulatie. Onder simulatie verstaan we een analyse met behulp van „symbolic models in which none of the physical characteristics of the modeled is reproduced in the model itself, yet in which the symbols are not manipulated entirely by a well-formed discipline in order to arrive either at a particular numerical value or at an analytic (in de betekenis van niet numeriek) solution” 3). In het algemeen zal simulatie worden gebruikt om numerieke oplossingen te vinden. In bepaalde gevallen zal aan de verzameling van numerieke oplossingen meer algemeen geldende (analytische) uitspraken kunnen worden ontleend 4).

Wij beschouwen simulatie als een methode van onderzoek,

landen; dat dit nieuwe ontwikkelingsproces in de Derde Wereld van binnen uit begint, dat wil zeggen met de mens als doel en niet als middel; en tenslotte dat Europa, Noord-Amerika en Japan in dit voor hen-ongewone ontwikkelingsproces diep betrokken kunnen worden — zowel de regeringen als het bedrijfsleven. Er zijn elke dag meer tekenen — hoe bescheiden ook — die erop wijzen dat zulk een kentering in de evolutie mogelijk en wenselijk is. Misschien is dit standpunt beter te begrijpen indien men de planetaire wisselwerking en afhankelijkheid beziet vanuit de grote, wijde Derde Wereld — van binnen uit.

André van Dam

die een aantal voordelen boven de bestaande oplevert 5). Enkele van de belangrijkste zijn:

1. Het biedt de mogelijkheid door een minder stringente binding aan bepaalde oplossingsprocedures (in de terminologie van Mihram „well-formed discipline”) te komen tot een betere, of in de zin van dichter bij de werkelijkheid aansluitende, afbeelding van die werkelijkheid.

2. Het opent de mogelijkheid tot het uitvoeren van experimenten in een laboratoriumsituatie. Het hulpmiddel daarbij is doorgaans de rekenautomaat 6).

3. Het geeft de mogelijkheid het gedrag van het te bestuderen object in de tijd te volgen en te analyseren. In het bijzonder deze laatste mogelijkheid, in relatie met de beide voorgaande, is van belang voor het geven van een inhoud aan het begrip gedrag 7). Het gedrag kan niet worden beschreven door de waarden van een aantal variabelen in een evenwichtstoestand. Voor de analyse van het gedrag is het juist van groot belang dat we de ontwikkeling van de waarden al of niet naar een voorondersteld evenwicht kennen. In plaats van het begrip evenwicht zullen we bij de beschrijving van de analyse van het gedrag doorgaans dan ook gebruik maken van het begrip stabiliteit.

Het gebruik van simulatie roept veelal additionele problemen op. Enkele van de belangrijkste zijn:

a. Het maken van een goed beeld van de werkelijkheid vereist doorgaans een onderzoek naar die werkelijkheid. In sommige gevallen zal een dergelijk onderzoek hoge kosten met zich meebrengen.

b. Bepaalde startwaarden van exogene variabelen blijken doorgaans een grote invloed uit te oefenen op de uitkomsten. Vastgesteld zal moeten worden welke exogene variabelen

* De auteurs zijn de heer A. J. Bink dank verschuldigd voor zijn assistentie bij het concipiëren en programmeren van de modellen.

1) Zie *ESB*, 10 oktober en 12 december 1973.

2) Zie *ESB*, 8 augustus 1973.

3) J. A. Mihram, *Simulation, statistical foundation and methodology*, New York, 1972, blz. 7.

4) In het algemeen beperkt dan ook het merendeel van de auteurs die simulatie behandelen de inhoud ervan tot het vinden van numerieke oplossingen, zie bijv. Th. H. Naylor, *Computer simulation experiments with models of economic systems*, New York, 1971. Wij onderschrijven echter het standpunt van Mihram dat simulatie als methode van onderzoek meer omvat dan het leveren van numerieke oplossingen.

5) Zie voor een beschrijving van een aantal toepassingen van simulatie de volgende handboeken: J. M. Dutton en W. H. Starbuck, *Computer simulation of human behavior*, New York, 1971; H. Guetzkow, P. Kotler en R. L. Schultz, *Simulation in social and administrative science*, Englewood Cliffs, 1972.

6) Zie voor de relatie rekenautomaat en simulatie: Th. H. Naylor, J. L. Balintfy, D. S. Burdick en K. Chu, *Computer simulation techniques*, New York, 1966.

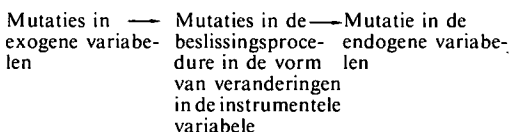
7) Zie *ESB*, 21 februari 1973.

dat zijn en hoe groot de invloed daarvan is. Daar komt veelal bij dat de exogene variabelen niet onafhankelijk van elkaar opereren, zodat een relatief groot aantal waarnemingen moet worden verricht om de invloeden van de exogene variabelen van elkaar te scheiden. Op dit punt loopt het uitvoeren van een simulatie-onderzoek voor een belangrijk deel parallel met het uitvoeren van een experiment 8).

c. Door de nadruk die op de factor tijd ligt, rijzen eveneens problemen. Zo moeten reeksen waarnemingen op significante verschillen kunnen worden getoetst. De door de simulatie gevormde reeks heeft doorgaans een hoge autocorrelatie, terwijl het op voorhand vaststellen van de lengte van de simulatie, d.w.z. de bepaling van de grootte van de steekproef, extra problemen oplevert.

d. Juist door het feit dat we een nauwkeuriger beschrijving hebben van de werkelijkheid is het doorgaans moeilijker om één criterium te kiezen waarmee we de uitkomsten waarderen. Veelal nemen we daarom in eerste aanleg meerdere criteria die uiteraard bij het uiteindelijke oordeel op één noemer moeten worden gebracht.

Bij de analyse van ons voorbeeld gebruiken we om bij het laatstgenoemde punt aan te sluiten drie criteria, nl. een waardefunctie omvattende de totale kosten, de mate van onrust en de stabiliteit van een reeks waarnemingen 9). Deze drie criteria kunnen worden beschouwd als doel- of criteriumvariabelen 10). De endogene of uitkomstvariabele in ons voorbeeld is de grootte van de voorraden. De exogene, instrumentele, variabelen zijn verschillend in de twee onderscheiden situaties van de informele en de formele beslissingsprocedure. In de informele beslissingsprocedure is dit de veiligheidsfactor k , die onder invloed van wijzigingen in het aspiratie-(onrust-)niveau kan muteren. In de formele beslissingsprocedure is dit de bestelhoeveelheid en de standaarddeviatie van de schattingsfouten. Het begrip instrumentele variabele moet in dit voorbeeld niet worden beschouwd als een grootte waaraan de beslisser expliciet kan draaien om de endogene variabele te veranderen, maar als een onderdeel van het proces waarmee de beslisser veranderingen in de exogene, toestandsvariabelen laat doorwerken op de endogene variabelen. Schematisch kunnen we dit als volgt aangeven.

De andere in het voorbeeld gebruikte en nog niet genoemde variabelen en parameters zijn exogeen van aard.

Het doel van ons voorbeeld is vooral aan te tonen hoe met behulp van simulatie dit proces van muteren verloopt en welke conclusies in het bijzonder wat betreft het onderscheid tussen formele en informele procedures, daaraan kunnen worden ontleend.

3. Startwaarden voor de simulatie

3.1. Omgeving

De keuze van de verdelingen voor de twee klassen van goederen, nl. voor de klasse 20% goederen een normale verdeling en voor de klasse 80% goederen een negatief exponentiële verdeling, is ingegeven door het feit dat de eerste verdeling zich beter leent voor de beschrijving van relatief stabiele processen, zoals de afgifte uit de klasse van 20% goederen kan worden beschouwd, dan de tweede.

De vraag naar de groep N_1 goederen wordt hierdoor verondersteld relatief stabiel te zijn en de vraag naar de N_2 goederen relatief labiel. De vraag komt wekelijks binnen en wordt getotaliseerd over vier weken tot maandcijfers. De

Keens

In onderwijskringen is een rel ontstaan door het gebruik van de nog niet goedgekeurde Nederlandse spelling bij aardrijkskundige namen in de „Kleine Bos-atlas“. Om straks niet met „verouderde“ atlassen te blijven zitten had Prof. Ormeling, de hoofdredacteur van de atlas, hiertoe besloten. Hierdoor wordt Den Bosch, Den Bos, Waddinxveen wordt Waddinksveen, Hoogeveen wordt Hogeveen enz.

Deze spelling kan de wetenschap in grote moeilijkheden brengen, vooral bij het gebruik van begrippen die van een persoonsnaam zijn afgeleid. Ik zal enkele economische begrippen op dezelfde wijze verkrachten als prof. Ormeling dat deed.

Keynesianisme, Cobb-Douglas-produktiefunctie, accelerator, multiplier, economisch, Heckscher-Ohlin-model, inflatie, liquiditeit, wet van Say, Pigou-effect, laissez-faire en Marxisme worden dan resp. Kenesianisme, Kop-Duklus-produktiefunctie, akselelator, multieplaier, ekonomies, Heksjer-Olien-model, inflasie, liekwieditijt, wet van See, Pikoe-effekt, lessee-fër en Marksisme. Haavelmo-effect zal voortaan slechts kunnen worden uitgesproken.

Het zou jammer zijn als de regering deze spelling goedgeurt. Gebeurt dit toch dan is er maar één remedie. Koop buitenlandse leerboeken.

L.H.

maandcijfers worden gebruikt voor de bepaling van bestelhoeveelheid, veiligheidsvoorraad enz.

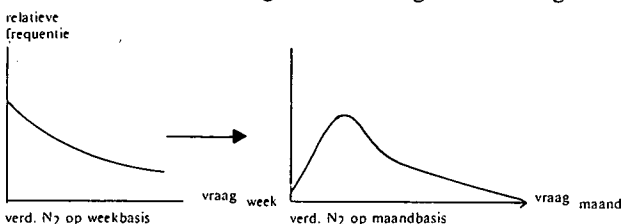
Tabel 1. Gegevens van de verdelingen op weekbasis en op maandbasis

	Gemiddelde μ	Standaarddeviatie σ	Variatiebreedte $\mu \pm 3\sigma$	Rel. variatiebreedte $\frac{\mu \pm 3\sigma}{\mu}$
N_1 week	32	4	20-44	0,75
maand	128	$4\sqrt{4} = 8$	104-152	0,375
N_2 week	8	8	0-32	4
maand	32	$8\sqrt{4} = 16$	0-80	2,5

Nog opgemerkt moet worden dat hoewel voor de vraag naar N_2 goederen een negatief exponentiële verdeling op weekbasis is genomen, de verdeling van de maandwaarnemingen tendeert naar een normale verdeling op grond van de centrale limietstelling 11).

Figuur 1

De vorm van de verdeling verandert ongeveer als volgt:

8) Th. H. Naylor, t.a.p., omschrijft simulatie dan ook als een quasi-experiment. Hij geeft een uitvoerige beschouwing over de wijze van opzet van een simulatie-onderzoek.

9) Zie voor de definities van totale kosten en de mate van onrust, *ESB*, 10 oktober 1973.

10) Zie voor het onderscheid tussen de variabelen, *ESB*, 8 augustus 1973.

11) Zie H. Rijken van Olst, *Inleiding tot de statistiek*, deel II, blz. 199-216, Assen, 1966.

3.2. Lengte simulatierun

Het onderscheid tussen weekwaarnemingen voor de afgifte en de daaruit resulterende neenverkopen en de aggregatie tot maandcijfers als basis voor de overige beslissingen is een gevolg van het feit dat we het bezwaar van een typering van de twee klassen van goederen door ieder een verdeling van maandcijfers gedeeltelijk wilden ondervangen. De keuze van de lengte van de simulatierun op 120 maandwaarnemingen is ingegeven door:

- het feit dat de endogene en instrumentele variabelen zich in die tijd stabiliseren;
- de omstandigheid dat we de eerste 24 waarnemingen niet in de beschouwing betrekken. Deze 24 waarnemingen waren noodzakelijk om het systeem te laten „inspelen“.

3.3. Start waarden parameters en variabelen

Tabel 2.

	Formeel model		Informeel model	
	Parameters exogene variabelen		Parameters exogene variabelen	
Kostenfunctie en bestelgrootte	$C_{11} = f$ 1 eenheid $C_{12} = ..$ 1 eenheid $C_{21} = ..$ 81 bestelling $C_{22} = ..$ 18 bestelling $C_{31} = ..$ 8 eenheid $C_{32} = ..$ 4 eenheid	Onrustfunctie	$\alpha_1 = 7$ $\alpha_2 = 3$ $\alpha_3 = 10^4$ $P_1 = 10$ $P_2 = 5^{12}$ $S = 20$ $\Sigma = 0$ $B_t = 800$	
Veiligheidsvoorraad en bestel-niveau	$I_1 = 2$ $I_2 = 3$ $K_1 = 1$ $K_2 = 1$	Veiligheidsvoorraad en bestel-niveau en bestelgrootte en vraag-schatting	$C_1 = 32$ $C_2 = 8$ $I_1 = 2$ $I_2 = 3$	
Aanpassings-procedure	$a = 0,99$ $b = 2$ $c = 3$	Aanpassings-procedure	zie vorige artikelen 1)	
	Instrumentele variabelen		instrumentele variabelen	
Veiligheidsvoorraad en bestelgrootte	$\hat{\sigma}_s N_1 = 4$ (weekbasis) $\hat{\sigma}_s N_2 = 8$ (weekbasis) $Q_{01} = 152$ (maandbasis) $Q_{02} = 37$ (maandbasis)	Veiligheidsvoorraad	$k_1 = 1$ $k_2 = 1$	
	Endogene variabelen		endogene variabelen	
Technische voorraad	$TV_1 = 264$ $TV_2 = 64$	Technische voorraad	$TV_1 = 264$ $TV_2 = 64$	

De startwaarden voor de vraag in het informele model zijn gelijk genomen aan de gemiddelde vraag op maandbasis zowel voor groep N_1 , als voor groep N_2 . Op grond van deze startwaarden kunnen de waarden van andere variabelen, zoals die van de bestelhoeveelheid, worden berekend 13).

4. Analyse uitkomsten

4.1. Gevoeligheidsanalyse

Voor het *formele* model is een gevoeligheidsanalyse uitgevoerd met behulp van de kosten-coëfficiënten voor voorraadhouden en neenverkopen en op de K_1 en K_2 , alles onder de ceteris-paribus-clausule. Daarnaast werd nagegaan wat de invloed was van een andere exponentiële smoothing-coëfficiënt dan die in de uitgangssituatie ($\alpha_{01} = 0,3$ en $\alpha_{02} = 0,3$). De aanpassingsprocedure van Dobben de Bruyn werd daarbij uitgeschakeld.

Een verandering in de kosten van voorraadhouden en neenverkopen werkt direct door op de bestelgrootte, terwijl een verandering in K_1 en K_2 een wijziging geeft in de grootte van de veiligheidsvoorraad. Een verandering in de exponentiële/smoothing coëfficiënt (α) oefent invloed uit op de $\hat{\sigma}_{s1}$ en $\hat{\sigma}_{s2}$ en daardoor ook op de veiligheidsvoorraad.

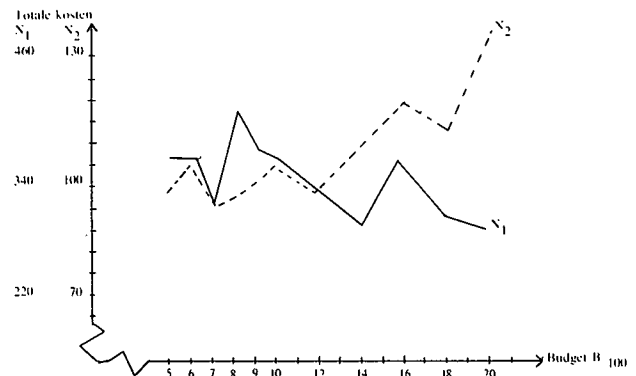
Voor het *informele* model is nagegaan wat de invloed is van een wijziging in B_t (het budget) en Σ op de endogene variabelen en de totale kosten, de onrust en de stabiliteit. Tevens werd nagegaan hoe het aanpassingsgedrag van S was bij verschillende B_t 's. Omdat de budgettaire onrust het grootste deel van de spreiding in de totale onrust uitmaakt (door het kwadraat in H_t^2) zijn primair de combinaties van beide van belang. Het bleek dat $S = 20$ het meest stabiele tijds-patroon gaf voor de variaties in het budget B_t . Bij alle verdere simulaties is daarom $S = 20$ als startwaarde aangenomen (zie tabel 2). De startwaarde van k is vrij onbelangrijk, omdat een snelle aanpassing optreedt.

4.2. Een vergelijk van de uitkomsten

1. Het informele model

- Wijziging van B_t en de invloed op de kosten-componenten, de voorraad niveaus, neenverkopen en afgiften.

Figuur 2. Invloed van B_t op de totale kosten voor groep N_1 en groep N_2

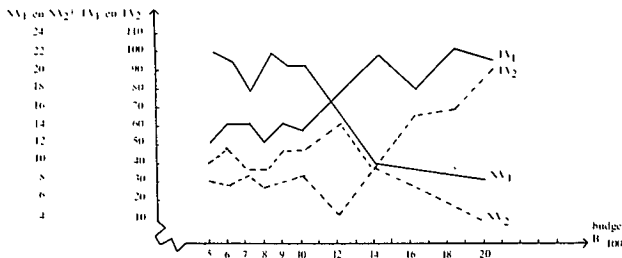

Uit het verloop van de beide curven in figuur 2 kan een voorzichtige conclusie worden getrokken. Voor artikel groep N_1 is er een zeer geringe tendens tot daling van de totale kosten, terwijl er door groep N_2 een wat sterkere tendens is tot stijgen van de totale kosten. Bij een nadere analyse van de kosten van voorraadhouden, bestellen en neenverkopen blijkt dat de bestelkosten nauwelijks veranderen en dat zowel voor N_1 als N_2 de kosten van voorraadhouden stegen en die voor neenverkopen dalen, hetgeen voor de hand ligt. Voor groep N_2 stijgen echter de kosten van voorraadhouden meer dan de kosten van neenverkopen dalen, zodat er per saldo een stijging van de totale kosten optreedt. Voor groep N_1 stijgen de kosten van voorraadhouden echter minder dan dat de kosten van neenverkopen dalen, zodat per saldo een geringe daling van de totale kosten optreedt. In het verloop van de afgiften, de neenverkopen en de technische voorraad moet dus de verklaring worden gezocht.

12) De prijzen P_1 en P_2 worden gebruikt bij de berekening van VG_t in het informele model, nl. $VG_1 = P_1 TV_1$ en $VG_2 = P_2 TV_2$.

13) Opgemerkt dient te worden dat Q_{01} en Q_{02} groter zijn dan de geschatte vraag voor de volgende periode nl. $Q_{01} = 152, d_{01} = 128$ en $Q_{02} = 37, d_{02} = 32$. Hierdoor kan de bij deze bestelhoeveelheden behorende roulerende voorraad een deel van de functie van de veiligheidsvoorraad overnemen.

Figuur 3. Invloed van B_t op omvang van de technische voorraad en neenverkopen voor groep N_1 en groep N_2

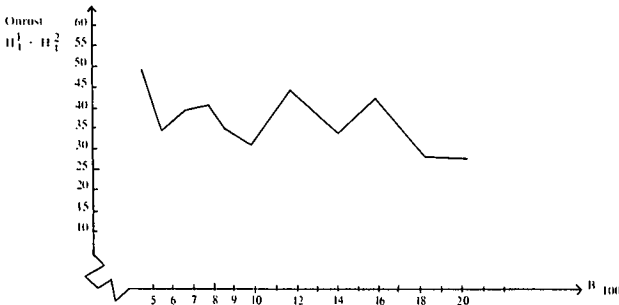

Het blijkt dat zowel voor N_1 als voor N_2 een stijgende tendens aanwezig is van de technische voorraad, maar dat deze voor N_2 sterker is dan voor N_1 . Bij de neenverkopen zien we dat deze voor groep N_1 sterker daalt dan voor groep N_2 . De afgiftepatronen (niet getekend) waren voor beide groepen even sterk stijgend. Als conclusie mogen we stellen dat voor groep N_1 de neenverkopen en voor groep N_2 de technische voorraad de belangrijkste factor is voor de verklaring van het verloop van de totale kosten in figuur 2.

In het algemeen mag niet worden geconcludeerd dat een budgetverhoging kostenverhogend zou werken, zoals in de literatuur dikwijls wordt gesuggereerd. Alhoewel deze suggestie in vele gevallen zeker niet zonder meer onjuist is, is van doorslaggevend belang de vraag welke beslissingsbevoegdheid een besliser in een budgetproces behoudt. In ons voorbeeld is het aannemelijk dat de besliser in een budgetprocedure de in de informele procedure geschetste beslissingsbevoegdheden bezit. In dat geval moet worden betwijfeld of een budgetverlaging kostenverlagend werkt.

b. *Wijziging van B_t en de invloed op het onrustniveau.* Te verwachten zou zijn dat het onrustniveau bij een toenemend budget daalt.

Figuur 4. Invloed van B_t op het onrustniveau $H_1^1 + H_1^2$

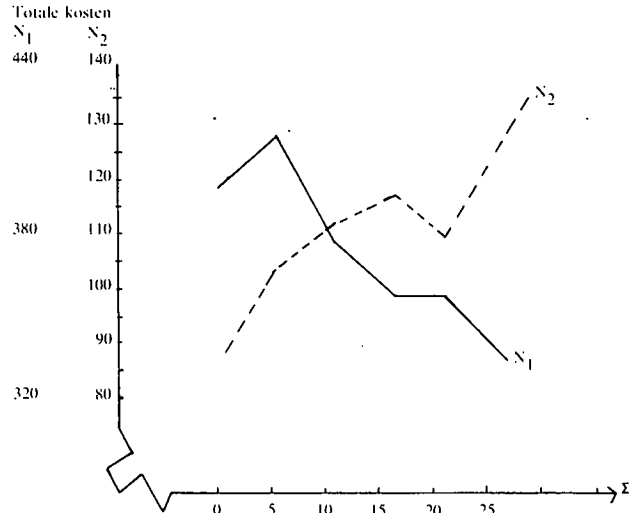

Zoals uit figuur 4 blijkt is dit echter maar in een zeer geringe mate het geval, waarbij het grillige verloop opvalt. Geconcludeerd kan worden dat de gestelde hypothese niet wordt geconformeerd. Eén van de oorzaken van het grillige verloop is dat de onrust t.a.v. de neenverkopen niet afhankelijk is van de omvang van de neenverkopen, maar van het aantal malen dat de besliser moet „neenverkopen”. Een andere oorzaak is dat de onrust t.a.v. het budget afhankelijk is van het kwadraat van het verschil tussen VG_t en B_t , zodat de onrust ten gevolge van budgetoverschrijding bij het toenemen van deze overschrijding sterk toeneemt.

c. *Wijziging van Σ en de invloed op de kostencomponenten, voorraad niveaus, neenverkopen en afgiften.* Een toename van Σ heeft tot gevolg dat de onrust ontstaat door de neenverkopen gaat toenemen en dat daardoor de veiligheidsfactor k wordt verhoogd in het aanpassingsproces. Dit leidt tot een toename van de technische voorraad en afgiften en tot een daling van de neenverkopen. Dit gedrag geldt zowel voor groep N_1 als voor groep N_2 hetgeen ook mocht worden verwacht (analoog aan figuur 3). De invloed op de kosten is afhankelijk van de verhouding van de kosten van neenver-

kopen, de kosten van voorraadhouden en de vraagverdelingen voor groep N_1 en groep N_2 . Zowel voor groep N_1 als voor groep N_2 stijgen de kosten van voorraadhouden echter voor groep N_1 minder snel dan voor groep N_2 . Zowel voor groep N_1 als voor groep N_2 vindt een daling van de kosten van neenverkopen plaats. Deze daling is echter sneller voor groep N_1 dan voor groep N_2 . De bestelkosten variëren nauwelijks bij een toename van Σ . Per saldo resulteert dit in een daling van de totale kosten voor groep N_1 en een stijging van de totale kosten voor groep N_2 .

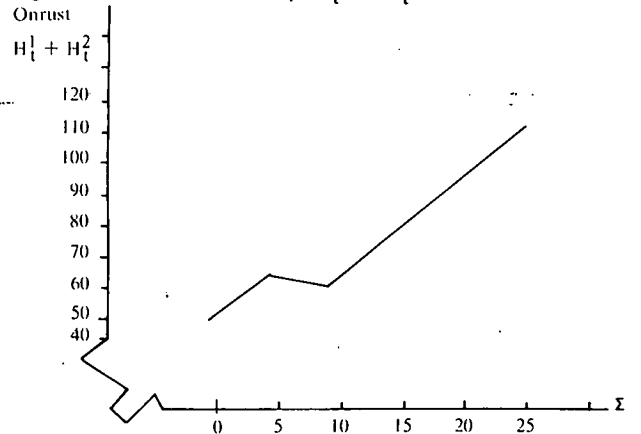
Figuur 5. Invloed van Σ op de totale kosten voor groep N_1 en groep N_2

Een vergelijking van figuur 5 met figuur 2 leert dat de invloed van het budget en de persoonlijke eigenschappen van de besliser (nauwkeurigheid van werken, informatieverwerkend gedrag en de mate van consistentie bij het hanteren van het onrustniveau bij neenverkopen te zamen tot uitdrukking komend in de Σ) een vergelijkbare invloed uitoefenen op de totale kosten. Als algemene conclusie kan worden gesteld dat een verhoging van Σ , evenals dat het geval was bij een verhoging van het budget, niet altijd hoeft te leiden tot een stijging van de totale kosten.

d. *Wijziging van Σ en de invloed op het onrustniveau.* Als Σ hoger wordt, zal k gaan stijgen en de voorraad toenemen waardoor de onrust ontstaat door het budget zal stijgen. De onrust t.a.v. voorraden stijgt evenredig met Σ maar daalt evenredig met het aantal malen neenverkopen dat minder vaak optreedt ten gevolge van een toename van k . Het blijkt dat per saldo een stijging van het onrustniveau optreedt doordat de budgetonrust kwadratisch toeneemt met het verschil tussen VG_t en B_t (VG_t stijgt als k stijgt).

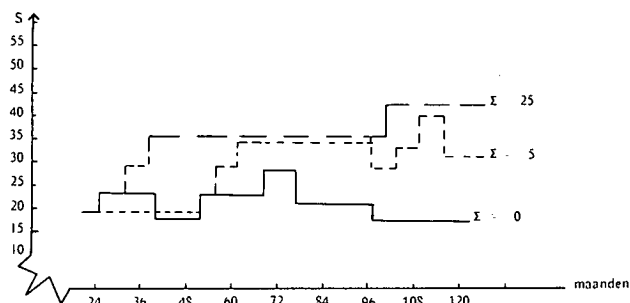
Figuur 6. Invloed van Σ op $H_1^1 + H_1^2$

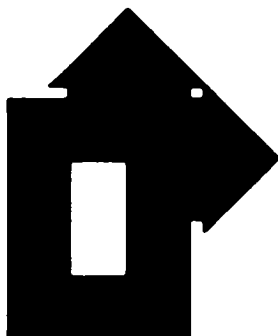
Een vergelijking van figuur 6 met figuur 4 geeft aan dat een verandering van Σ een grotere en systematischer invloed heeft op het onrustniveau dan een toename van het budgetniveau.

e. *Wijziging van Σ en de invloed op het aspiratieniveau S .* Een positieve verandering van Σ leidt tot een hoger aspiratieniveau vooral via H_t^2 . De kans dat deze $5 \times S$ is neemt toe bij een toenemende waarde van k . Tevens wordt het aspiratieniveau verhoogd via H_t^1 , nl. als na drie perioden nog geen voldoende aanpassing via k is verkregen. Een aanpassing naar beneden komt minder vaak voor bij toenemende Σ doordat H_t^1 minder vaak kleiner dan $0,3 (H_t^1 + H_t^2)$ wordt. Per saldo levert dit een stijging van S op, echter niet evenredig aan Σ , met een stabielere aanpassingspatroon van S bij hogere waarden van Σ .

Figuur 7. Invloed van Σ op het aanpassingsproces van S

A. Bosman
M. Geersing
R. R. van de Heuvel

Au courant

Management-by-errors

A. F. VAN ZWEEDEN

Vooraf voor journalisten blijft het een boeiende bezigheid toe te zien hoe het kabinet-Den Uyl crisis-management bedrijft. Vooral minister Lubbers is in zijn element als een slagvaardig reagerende manager. De taak die het kabinet zich gesteld heeft is even simpel van opzet als moeilijk bij de uitvoering. Om de eind oktober zichtbaar wordende contouren van de energiecrisis te beheersen ontwierp het kabinet een planning op zeer korte termijn die zo flexibel moest zijn dat de beleidsmaatregelen snel konden worden aangepast.

Uitgangspunt was een hypothese die nauwelijks op concrete waarnemingen kon berusten, nl. een tekort in de olie-aanvoer van ongeveer 30%. Eerste doelstelling van het beleid was de consequenties van dat tekort voor productie en werkgelegenheid zo goed mogelijk op te vangen. Antwoord: autoloze zondag en een geslaagde opwekking aan de bevolking om zo zuinig mogelijk om te springen met benzine en brandstof. De beperkingen in het olieverbruik hadden het gunstige gevolg dat de voorraden zodanig op peil konden worden gehouden dat er nauwelijks van schaarste gesproken kon worden toen bleek dat de aanvoer inderdaad verminderde.

Op dat moment ging de volgende fase in van de benzine-distributie. Het kabinet ondervond daarbij de tegenslag dat dank zij het gevoerde beleid de directe noodzaak van rantsoenering niet meer kon worden aangetoond. Inmiddels kon

ook worden vastgesteld dat de specifiek tegen Nederland gerichte boycot nauwelijks effectief kon worden. Tekorten in de aanvoer konden immers vrij gemakkelijk worden aangevuld met extra aanvoer uit landen die niet aan de boycot en de productiebeperking meededen. Het gevolg is dat met ingang van 4 februari de benzine-distributie wordt stopgezet en wordt vervangen door benzine-besparende maatregelen.

De optiek van het crisis-management moest opnieuw worden ingesteld toen bleek dat het met de fysieke tekorten aan olie wel mee zou vallen, maar dat het probleem van de invoerprijsstijging veel ernstiger proporties aannam dan nog in december verwacht werd.

Lubbers, eenmaal verlost van zijn fixatie op de olieschaarste, wierp zich op het prijsbeleid. Hij ontwierp een soort crash-programma om de prijsstijgingen een tijdlang tegen te houden. Zijn vondst was een verlenging van de wachttijd die in acht moet worden genomen voor ondernemers tot doorberekening van gestegen externe kosten mogen overgaan.

Het is al weer beleid op heel kort zicht. Want het is duidelijk dat de ondernemingen, vooral die in de sector handel, niet al te lang de kostenstijgingen voor eigen rekening kunnen nemen. De industrie zal nu acht weken, de dienstensector zes weken en de handel vier weken wachttijd opgelegd krijgen. Samen met de aanvraagtermijn voor prijsver-

hogingen van een maand wordt door deze ingreep een periode van rust gecreëerd waarvan gebruik kan worden gemaakt om effectievere oplossingen te vinden voor de gigantische problemen die de stijging van de invoerprijzen oproept.

De consumenten komen even onder de benauwenis uit van de van dag tot dag oplopende prijzen. De periode is bovendien waarschijnlijk lang genoeg om vast te stellen dat de prijzen op de internationale grondstoffenmarkten ook weer kunnen gaan dalen waarvan de eerste tekenen trouwens al te bespeuren zijn. Als het zo is, dat deze prijzen een top hebben bereikt zou het onverantwoord zijn prijsverhogingen in het binnenland goed te keuren op grond van een gestegen kostenpeil, dat over enige tijd niet langer actueel is. Die prijsverhogingen worden immers niet zo gemakkelijk meer teruggedraaid.

Bovendien voert Lubbers in zijn brief aan de Kamer een heel slimme gedachtingang aan, die eigenlijk alleen kan opkomen in het brein van iemand die zelf ondernemer is. Hij constateert dat de ondernemers zo goed zijn ingespeeld op de meldingstermijn van een maand, dat zij prijsverhogingen aanmelden op een zodanig tijdstip, dat het moment waarop de verhoging mag worden toegepast, samenvalt met het moment waarop de kostenverhoging werkelijkheid wordt. „In het startschot vallen” noemt hij dat.

Hoe aardig een minister als Lubbers ook weet in te spelen op de fluctuaties in de economische omstandigheden, een aantal zware problemen heeft het kabinet tot nu toe steeds voor zich uitgeschoven. De belangrijkste kwestie is de prijscompensatie over het eerste halfjaar 1974. Alweer speelt hierbij het kortetermijnaspect een rol. Voor er een beslissing moet worden genomen over de vraag of er een drempel in de compensatie moet komen en hoe hoog die drempel moet zijn, wil het kabinet vaststellen hoe de invoerprijzen en de consumptieprijzen in het binnenland zich in de maanden januari, februari en maart werkelijk ontwikkelen. De lonen zijn bevroren op het peil van 30 november 1973. Daar kan dus niets mee gebeuren, behalve dan dat er een toeslag op moet worden gegeven van f. 15 over deze drie maanden en nog eens f. 15 bij afloop van de cao's. De overige inkomens zijn nog niet zo duidelijk vastgelegd, zij het dan dat er een dividendplafond is afgekondigd en de tarieven van vrije beroepsbeoefenaren voor korte termijn zijn bevroren.

Geen enkele zekerheid bestaat er nog over het totaal van de loonkostenstijging zolang niet vaststaat hoe er per 1 juli gecompenseerd moet worden. De sociale partners zijn er niet uitgekomen. Zij werden het niet eens over de duur van de contractloze periode en niet over de vraag of de loontoeslagen als een voorshot moeten worden behandeld of niet.

Zonder advies van de Stichting van de Arbeid moet het kabinet beslissingen nemen. De uitvoeringsbeschikking lonen en andere arbeidsvoorwaarden die minister Boersma heeft uitgevaardigd noemt geen einddatum. Maar in de toelichting geeft de minister te kennen dat de contractloze periode naar de mening van de regering zo kort mogelijk moet duren. Formeel kan de beschikking gelden tot 1 juli, maar de getroffen voorzieningen zijn alleen bedoeld voor de maanden januari-april. Uiterlijk 1 april moet ook de tweede f. 15 worden uitbetaald. Hierin ligt toch een aanwijzing besloten dat ook de regering 1 april als afloopdatum in het hoofd heeft.

Des te dringender wordt de noodzaak dat er tegen die datum zekerheid komt over de prijscompensatie. Dit te meer omdat omstreeks die tijd ook de wachttijden voor de doorberekening van gestegen kosten in de consumentenprijzen voorbij zullen zijn. Alle prijsverhogingen die in de „pijnlijn” zitten opgehoopt, komen dan bij de consument terecht. Hoe vangen we dat allemaal op zonder grote onrust te verwekken?

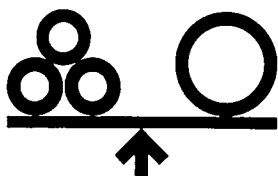
Een drempel in de prijscompensatie? Jazeker, want de nationale verarming die volgt uit de ruilvoetverslechtering kan niet geheel door de werknemers worden afgewenteld op de loonkosten van de ondernemers. Indien een beperkte prijscompensatie moet worden aanvaard, moet nog de vraag onder ogen worden gezien in hoeverre de laagstbetaalden

moeten en kunnen worden ontzien. Een ongelijke prijscompensatie voor lagere en hogere inkomens valt wel te verwachten.

En zijn deze vragen allemaal bevredigend beantwoord, dan komen nog de vraagstukken van de inmiddels ongetwijfeld toegenomen werkloosheid en de overige doelstellingen van de Machtigingswet — de omschakeling van de energievoorziening van olie op aardgas — aan de orde. Want de crisis is tegen die tijd nog niet bezworen. Misschien is er na de maanden februari en maart wat duidelijker zicht gekomen op de totale omvang van de economische problemen. „De tijden van voor de zomer van '73 komen nooit meer terug”, heeft Den Uyl gezegd.

Zeker deze regering mag zich gaan afvragen wat het betekent dat de tijden van olie-overvloed tegen betrekkelijk lage prijzen inderdaad nooit meer terugkomen. Er moet, zoals ik in mijn vorige „Au courant” (*ESB*, 2 januari jl., blz. 16) al heb geschreven, grondig worden nagedacht over de grondslagen van wat wij nog onze welvaart kunnen noemen. Dit kabinet zou de basis moeten leggen van een minder op verspilling georiënteerd economisch proces. Dit vergt management-by-objectives en geen management-by-errors waar het tegenwoordige beleid op zeer kort zicht af en toe op lijkt.

A. F. van Zweeden

Geld- en kapitaalmarkt

Olieprijzen en betalingsbalanspolitiek

DRS. W. POOL*

Het gevaar van een langdurige economische crisis op wereldwijde schaal lijkt geweken nu de Arabische landen de olieproductie deze maand met 10% verhogen in plaats van met 5% verlagen en tevens wordt verwacht dat de produktie binnenkort weer normaal zal zijn. De met \$ 5,20 per barrel naar \$ 7 per barrel gestegen olieprijs zullen slechts gedurende een korte termijn een vermindering van de economische activiteit veroorzaken door middel van een verschuiving in de produktiestructuur naar minder energie-intensieve produktie en produktiemethoden en negatieve psychologische effecten op

consumptie en investeringen. De verandering in de produktiestructuur heeft echter zowel positieve als negatieve effecten: op korte termijn domineren de negatieve effecten, op lange termijn de positieve. Een complicatie, die genoemde effecten extra pijnlijk maakt, is een wereldconjunctuur die ook zonder „oliecrisis” dit jaar over zijn hoogtepunt heen zou zijn.

Gevolgen

Voor de industrielanden heeft de door de olieprijs veroorzaakte

ruilvoetverslechtering tot gevolg dat hun reële consumptie op korte termijn iets zal dalen en op lange termijn minder snel zal groeien dan voorheen het geval was, dit gezien hun sterke afhankelijkheid van externe energiebronnen. Vooral Europa en Japan worden ernstig getroffen. De OESO-landen zullen in 1974 samen ca. \$ 50 mrd. meer voor de olie-import moeten betalen. De inflatoire effecten (2 à 3%) van de gestegen olieprijs kunnen eenmalig zijn als ze

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

gemiddeld niet tot extra loonsverhogingen leiden via de gebruikelijke indexeringsclausules.

Tevens zal door de hogere olieprijsen het ontwikkelen en gebruiken van alternatieve energiebronnen worden gestimuleerd. Echter, daar de aanwending van kernenergie en de winning van olie uit teerzand en leisteent technologisch en milieutechnisch nog op zeer grote problemen stuit, lijkt de afhankelijkheid van Arabische olie op middellange termijn onvermijdelijk.

De drastische verhoging van de olieprijsen behoeft op wat langere termijn dus slechts te betekenen dat voor dezelfde hoeveelheid olie een grotere hoeveelheid goederen wordt overgedragen. Als percentage van het reële BNP niet meer dan enige procenten.

Probleem

Een probleem rijst echter als we constateren dat belangrijke olieproducerende landen als Saoedi-Arabië, Koeweit, Abu Dhabi, Qatar en Libië op korte en waarschijnlijk zelfs middellange termijn niet in staat zullen zijn hun plotseling sterk stijgende olieinkomsten (in 1974 ontvangen ze samen \$ 30 à 40 mrd.) te besteden door aankoop van goederen en diensten.

Genoemde landen hebben namelijk een geringe bevolking en de productie- en consumptiepatronen zijn er in het algemeen zeer traditioneel. Belangrijke olieproducerende landen als Iran, Venezuela, Nigeria, Irak en Indonesië zijn wel in staat de verhoging van de olieinkomsten te besteden voor lopende ontwikkelingsprojecten en zo hun omvangrijke bevolking tot enige welstand te brengen. Gezien de explosieve groei van hun deviezeninkomsten zal het op korte termijn zelfs voor deze landen moeilijk zijn voldoende projecten te ontwerpen.

De olieproducerende landen zullen in 1974 waarschijnlijk een lopende rekeningoverschot van \$ 30 mrd. hebben dat beschikbaar komt voor belegging of kredietverlening aan landen die automatisch voor eenzelfde bedrag tekorten op de lopende rekening zullen moeten accepteren. Zonder verdere prijsverhogingen van ruwe olie en bij een geringe productiegroei zal dit bedrag de komende jaren even groot blijven.

Tot 1980 zullen de olieproducerende landen ca. \$ 200 mrd. moeten beleggen of uitlenen. Dit bedrag kan wat lager uitvallen door de energieverstopping in sommige landen te beperken. Daar tevens een redelijk rendement op deze gelden zal worden gevraagd zal de totale schuld aan de olieproducerende landen in 1980 nog belangrijk hoger zijn dan \$ 200 mrd.

Zelfs al zouden genoemde landen met hun geringe bevolking in snel tempo

kapitaalintensieve investeringen in de petrochemische industrie kunnen realiseren dan blijft op lange termijn het absorptieprobleem bestaan. Op korte termijn biedt de aankoop van kapitaalgoederen in de industriële landen dan wel enig soelaas.

Het op korte en middellange termijn niet in staat zijn de olie-ontvangsten te besteden voor enige economische ontwikkeling of consumptieve doeleinden is het belangrijkste aspect van de verhoging van de olieprijsen. De overschotlanden staan dus voor de keus de olieproductie te beperken of structurele kapitaalexporteurs te worden. In het eerste geval zal er een energietekort in vele industrielanden optreden met als gevolg een daling van productie en welvaart. De Verenigde Staten en Canada zijn dan in een gunstige positie.

In het tweede geval zullen vooral Europa en Japan chronische tekorten op de lopende rekening moeten accepteren en deze compenseren door kapitaalimport. Op korte termijn bieden de nog aanzienlijke deviezenreserves van deze landen enig soelaas. De ontwikkelingslanden zijn als debiteuren voor de internationale kapitaalmarkt en de olieproducerende landen nog weinig aantrekkelijk; dit gezien de politieke en economische instabiliteit in vele van deze landen.

En bloc devalueren t.o.v. de olie-landen heeft uiteraard geen enkele zin, het betekent slechts een verdere ruilvoetverslechtering zonder een noemenswaardige toename van de export naar deze landen.

Gevaar

Het gevaar bestaat dat vooral de Europese landen en Japan zullen trachten hun lopende-rekeningtekorten af te wentelen op de Verenigde Staten door hun munten t.o.v. de dollar te depreciëren, hetgeen de inflatie in deze landen verder zal aanwakkeren. Hierdoor wordt ook de olie in nationale valuta duurder zolang de olieproducerende landen dollars vragen. Dit depreciatieproces lijkt reeds in volle gang nu de Europese landen en Japan de dollar steeds hoger laten stijgen op hun valutamarkten. De Verenigde Staten zullen dan een tekort op de lopende rekening hebben en dit financieren door een simpele dollarafgifte of kapitaalimport. De reële inkomensoverdracht ten gevolge van de gestegen olieprijsen gaat dan voorlopig naar de Verenigde Staten.

Als de Verenigde Staten geen hernieuwde tekorten op de lopende rekening wensen te accepteren is het gevaar van een handelsoorlog tussen de Verenigde Staten enerzijds en Europa en Japan anderzijds niet denkbeeldig. „Competitive devaluations” gepaard aan handelsrestricties doemen dan op. De mo-

Tabel 1. Afhankelijkheidsgraad van de energievoorziening, 1971 (in procenten)

EG-9	60,3
Verenigd Koninkrijk	48,7
Ierland	80,5
Denemarken	100,0
West-Duitsland	50,6
Frankrijk	73,1
Italië	81,8
België	84,6
Luxemburg	99,5
Nederland	26,2
Japan	90,0
Verenigde Staten	12,0

(Bovenstaande tabel geeft aan in welke mate een land *per saldo* voor de energievoorziening afhankelijk is van het buitenland. Zo bezit bijvoorbeeld Nederland een lage afhankelijkheidsgraad omdat de import van ruwe olie, aangewend voor de energievoorziening, wordt verrekend met de export van aardgas. De tabel gaat aldus impliciet uit van de — onrealistische — veronderstelling dat alle primaire energiedragers zonder meer onderling substitueerbaar zijn).

Tabel 2. Inkomsten olieproducerende landen in 1974 bij het produktieniveau van september 1973 (in mrd. \$)

Saoedi-Arabië	21,0
Libië	9,6
Koeweit	7,7
Irak	5,4
Abu Dhabi	3,6
Algarje	3,6
Overige Arabische landen	3,0
Iran	13,8
Venezuela	10,0
Nigerië	7,0
Indonesië	4,0
Totaal	88,7

gelijkheid bestaat dat de wereldhandel zal inkrimpen tot het niveau van globaal evenwicht op de lopende rekeningen. De wereldproductie zal hierdoor eveneens sterk gereduceerd worden met als gevolg werkloosheid en sociale conflicten.

Langs een omweg zijn de gevolgen dezelfde als bij een directe productiebeperking van de olieproducerende landen met als complicatie een verslechtering van het handelspolitieke klimaat en het wegvalen van voordelen van internationale arbeidsverdeling. Europa en Japan worden dan het sterkst getroffen gezien de grote afhankelijkheid van externe energiebronnen en internationale handel. Het is ook mogelijk dat de Europese landen t.o.v. elkaar handelsbarrières gaan opwerpen of wisselkoersen wijzigen om de lopende rekening te verbeteren. Volledige economische en monetaire integratie in Europa zal dan meer dan ooit een droombeeld worden.

De Europese landen en Japan doen er daarom verstandig aan voorlopig tekorten op de lopende rekening te accepteren. De Verenigde Staten kunnen op redelijk korte termijn in de eigen energiebehoefte voorzien. Op korte termijn heeft acceptatie van tekorten de prettige consequentie dat de reële overdracht van goederen en diensten t.g.v. de ruilvoetverslechtering beperkt blijft.

Bij afzien van indexering van de gestegen olieprijs in de lonen (gevaar loon- en prijs-spiraal) zal in dit geval een deflatoire impuls aan de economie worden gegeven daar het reële beschikbare inkomen van de consumenten achteruit gaat. Daar prijsdalingen moeilijk te verwezenlijken zijn, zou de overheid een deel van het achteruitgaan in reëel inkomen kunnen compenseren door belastingverlaging met name op het gebied van de kostprijsverhogende belastingen.

Het financieringstekort van de overheid dat hierdoor ontstaat zou op de internationale kapitaalmarkt geleend

kunnen worden als het bedrijfsleven hiertoe niet in staat is. Kan het bedrijfsleven wél op de internationale kapitaalmarkt terecht, dan moet de overheid op de binnenlandse kapitaalmarkt lenen. Het tekort op de lopende rekening wordt in beide gevallen gecompenseerd. Deze verlaging van de kostprijsverhogende belasting zou uitstekend passen in het streven naar inflatiebestrijding en tevens de olieproducerende landen het inflatie-argument voor een verdere verhoging van de olieprijsen ontnemen.

Concluderend willen we stellen dat

bij grote overschotten op de lopende rekening van belangrijke olieproducerende landen een evenwicht op de lopende rekening voor de industriële landen geen doel van de betalingsbalanspolitiek meer kan zijn. Accepteert men dit niet dan is een wereldwijde handelsoorlog het gevolg. Spoedig internationaal overleg, waarbij ook de olieproducerende landen moeten worden betrokken, over nieuwe criteria voor aanpassingsprocessen en betalingsbalanspolitiek in het algemeen is dringend gewenst.

15 januari 1974

W. Pool

Oost-Europa kroniek

Automatisering van economische politiek in de Sowjetunie

IR. F. PINĎÁK
DRS. R. WETSTEYN

Verwerping van het „marktsocialisme”

De hervormingen in Oost-Europa sinds 1965 hadden aanvankelijk een duidelijke trend in de richting van „marktsocialisme”. Vooral de „kleinere” landen gaven de voorkeur aan radicale decentralisatie van beslissingsbevoegdheden, daartoe geïnspireerd door het voorbeeld van Joegoslavië. Ze ontnamen het centrale jaarplan geheel of gedeeltelijk het imperatieve karakter, ook wat betreft de investeringsbeslissingen, schaften het centrale monopolie voor de buitenlandse handel geheel of gedeeltelijk af en wijzigden het monobankstelsel. Voorstanders van het „marktsocialisme” waren in die jaren invloedrijke politieke adviseurs of zelfs regeringsfunctionarissen, niet alleen in Tsjechoslowakije (Šik) en Hongarije (Csikos-Nagy), maar ook in Oost-Duitsland (Kohlmeijer), Polen (Brus) en Bulgarije. Deze ontwikkelingen werden echter in toenemende mate door Russische politici en ideologen beschouwd als een bedreiging van het bestaande maatschappelijke stelsel. De invasie in Tsjechoslowakije werd gevolgd door een verwerping van het „marktsocialisme” door gezaghebbende vertegenwoordigers van de Russische academische wereld als Sorokin. Het sluipende proces van de recentralisatie heeft het imperatieve plansysteem in Tsjechoslowakije in ere hersteld en het Hongaarse experi-

ment op losse schroeven gezet. Niettemin vindt de recentralisatie plaats onder de vlag van hervormingen, of onder de vage uitdrukking „vervolmaking van het economisch-politieke stelsel”. De modernisering van het imperatieve stelsel wordt gewoonlijk gerechtvaardigd om twee redenen: de noodzaak om „de behoeften van de bevolking in sterk stijgende mate te bevredigen” en de noodzaak om „aan de eisen van de wetenschappelijk-technische revolutie te voldoen”. Thans zijn er aan deze recentraliserende hervorming drie aspecten te onderkennen.

In de eerste plaats is de monopolistische bedrijfstakstructuur als leidend beginsel voor de organisatie van de economie bevestigd. Hoeksteen van deze ordening is de bedrijfstak-associatie en de daaraan ondergeschikte produktie-associaties of objedinjenja en kombinaty. Als gevolg daarvan is de autonomie van het bedrijf drastisch beperkt in de Sowjetunie, Tsjechoslowakije en in mindere mate in Hongarije. In Oost-Duitsland en Bulgarije heeft een groot aantal bedrijven volledig hun status van rechtspersoon verloren. De hervorming in Polen van januari 1973 is eveneens gebaseerd op de vorming van grote produktie-associaties ten koste van de beslissingsbevoegdheden van bedrijven.

In de tweede plaats worden de financiële en monetaire instrumenten van economische politiek slechts toegepast op

het niveau van de associaties. Grote associaties, die sterk lijken op de Westerse concerns, zijn thans verantwoordelijk voor de financiering van investeringen, onderzoek en ontwikkeling in de ondergeschikte bedrijven. Ook wat de vorming van bonusfondsen in de bedrijven betreft hebben zij een belangrijke stem in het kapittel.

In de derde plaats wordt de economische politiek op alle niveaus gemoderniseerd door de toepassing op grote schaal van computers en mathematische methoden. De „computerisering” van de economische politiek is bekend geworden onder de afkorting ASU, hetgeen voluit betekent „avtomatizirovannaja sistema upravlenija”, het geautomatiseerde bestuursstelsel.

Het geautomatiseerde bestuursstelsel

Sinds enkele jaren zijn een verrassend groot aantal Sowjetrussische instellingen, vooral op wetenschappelijk terrein, betrokken bij de opzet en de invoering van het ASU. De stoot ertoe is gegeven door Breznev in zijn verslag op het 24ste Congres van de communistische partij in 1971. De op deze materie betrekking hebbende passage is nog eens geciteerd door de plan-economist N. P. Fedorenko. Hij luidt: „De wetenschap heeft het theoretische planning-instrumentarium aanzienlijk verrijkt, getuige de

methoden van wiskundig-economische modellenbouw, systeem-analyse enz. Het is noodzakelijk deze methoden op ruimere schaal toe te passen en geautomatiseerde bestuursystemen voor bedrijfstakken sneller op te zetten. Ons staat immers voor ogen, dat wij in de toekomst een algemeen overheidssysteem moeten opzetten dat zorgt voor een geautomatiseerde verzameling en verwerking van gegevens".

Er bestaat evenwel geen communis opinio over wat het ASU nu in feite moet worden. Oorspronkelijk werd de uitdrukking gebezigd voor de invoering van de computer op het niveau van de afzonderlijke bedrijven. Hierdoor werd de informatieverwerking binnen het bedrijf volkomen gewijzigd. Planopstelling, boekhouding, statistiek en analyse van de planuitvoering werden in een samengesteld geheel gebundeld, wat een belangrijke uitdaging voor de traditionele bedrijfsvoering betekende. Er bestaan namelijk aanzienlijke verschillen tussen de definities van economische grootheden op het terrein van de planopstelling en die op het gebied van de boekhouding. Uniformering van deze subsystemen is een ingewikkelde en langdurige aangelegenheid. Niettemin opent de computerisering van de informatieverwerking nieuwe perspectieven voor de economische politiek.

De automatisering op het niveau van de grote bedrijven is gevolgd door een begin van automatisering van de economische politiek van gehele bedrijfstakken. Onder de omstandigheden van de Sowjetunie betekent dat computerisering van de informatieverwerking in de industriële ministeries en de rechtspersoonlijkheid bezittende chozrastsjot-associaties. Ook in de Oosteuropese landen is deze automatisering in de ministeries, associaties en grote bedrijven op gang gekomen.

Pasjkevitsj 1) definieert het geautomatiseerde bedrijfstakstelsel pragmatisch als het geheel van organisatorische en wiskundig-economische methoden, computerfaciliteiten en middelen van informatieverwerking, dat het de ministeries en de industriële chozrastsjot-organisaties op Unie-niveau mogelijk maakt de activiteiten van bedrijven te beheersen.

In zijn bovengenoemde verklaring, legde Breznev juist de nadruk op versnelde automatisering van de informatieverwerking van gehele bedrijfstakken als meest belangrijke taak. Thans wordt echter ook met grote ijver gewerkt aan de totstandkoming van geautomatiseerde economisch-politieke systemen op het niveau van de republieken en van de Unie. Hiervan maken het netwerk van computer-centra van Gosplan USSR, van de Gosplany van de unie-republieken, de rekencentra van het Centrale Bureau voor de Statistiek, van het Staatscomité voor de Distributie van

Produktiemiddelen en van de Staatsbank deel uit.

In de eerste maanden van 1973 zijn er in de Sowjetunie ongeveer 400 geautomatiseerde bestuursystemen opgezet, waarvan 25 in ministeries op Unie-niveau en 7 in ministeries op republiek-niveau. Tegen het einde van 1975 moet hun totale aantal 1.600 bedragen, waarvan 130 systemen van al-unie en republiek-betekenis zullen zijn. Daarnaast moeten 3.000 nieuwe computercentra en -systemen de technologische vooruitgang gaan beheersen. De automatiseringsgolf vergt grote investeringssommen en het Economisch Instituut van de Academie van Wetenschappen van de USSR heeft daarom een „algemene evaluatiemethode ter vaststelling van de efficiency van het ASU" uitgewerkt. De bestaande evaluatiemethode werkte namelijk de invoering in de hand van te veel schaarse computers in de produktiesfeer. De nieuwe, samengestelde methode tracht tevens de kosten en baten te meten van de besluitvorming, vooral op de hogere niveaus. Zo wordt de aanwending van schaarse computers in de beleidssfeer gerationaliseerd.

Sinds het verslag van Breznev is er een belangrijke theoretische verschuiving opgetreden in de relatie tussen ASU en economische hervorming. Het ASU, als middel „ter vervolmaking van het economisch-politieke stelsel", wordt door Pasjkevitsj beschouwd als noodzakelijke tegenhanger van de beginselen waardoor de ingevoerde hervormingen worden gekenmerkt: beheersing van economische activiteiten d.m.v. hoofdzakelijk economische instrumenten, in tegenstelling tot administratieve; grotere autonomie en meer initiatief voor bedrijven; de instelling van economische prikkels om bedrijven te overreden hogere plantaken te accepteren en gedeeljk belang van de arbeiders bij de resultaten van de bedrijfsvoering. Ter beheersing van de Kosygin-hervorming van 1965, die slechts gericht was op verhoging van de efficiency op het bedrijfsniveau, dienden de bedrijfstakministeries, volgens Pasjkevitsj, de beschikking te hebben over ASU's.

Fedorenko 2) gaat thans nog een stap verder en ziet een gecentraliseerd en geautomatiseerd planningsstelsel op het niveau van Gosplan USSR en Gosplany van de republieken als een systeem ter overkoepling van de ASU's. Een systeem dat de autonomie van de bedrijfstakministeries uitholt en als zodanig aansluit bij de hervormingen van april 1973 3).

Een geautomatiseerd planningsstelsel

Terwijl ASU uitgroeit tot een in beginsel geautomatiseerd economisch-politiek systeem voor de bedrijfstakministeries, dus tot een *implementatie*-

stelsel, gaan onder meer de denkbeelden van Fedorenko zover, dat ook de *opstelling* van de plannen verder geautomatiseerd dient te worden. De theoretische grondslag ervan is afgeleid van de theorie van de optimale planning. Optimale planning impliceert niet alleen het mathematisch optimaliseren van hiërarchisch gestructureerde economische modellen, maar ook het optimaliseren van de organisatie van de economische politiek 4). Hierbij sloten dan ook de oorspronkelijke ideeën van Fedorenko aan, getuige zijn „sistema optimalinogo funktsionirovanija ekonomiki" (SOFE) 5). Thans heeft hij zijn gewijzigde denkbeelden neergelegd in het „sistema kompleksnogo planirovanija" (SKP) 6). Het SKP is een systeem van „multilevel planning" van Gosplan USSR en de Gosplany in de republieken. In het SKP, een stelsel van samenhangende plannen, is de theoretische doelstelling uit de optimale planning van „maximalisering van de bevrediging van de behoeften bij de bevolking" gewijzigd in een reeks meer operationele doelstellingen. Bovendien is in het SKP de optimalisering van de organisatie van de economische politiek weggelaten en blijft de jaarplanning imperatief.

De bijbehorende informatie-stromen worden onderscheiden in een stroom van strategische gegevens en een stroom operationele gegevens. De strategische gegevens betreffen de langlopende kencijfers uit de lange-termijn, de middel-lange-termijn en de korte-termijn plannen. De operationele gegevens vormen de kortlopende informatie met betrekking tot de implementatie van het imperatieve jaarplan. De decompositie en de verwerking van deze laatste stroom geschiedt via het netwerk van de bedrijfstak-ministeriële ASU's op republiek-niveau en Unie-niveau. De stroom strategische kencijfers is slechts van betekenis voor de planopstelling en loopt geheel via het aparte netwerk van de Gosplany in de republieken en in Moskou. Fedorenko's gewijzigde theoretische systeem van optimale planning, het SKP, lijkt de positie van officieel geaccepteerde theorie te hebben ver-

1) B. V. Pasjkevitsj, *Ekonomitsjeskie problemy ASU*, Minsk, 1971.

2) N. P. Fedorenko, i drugie, *Sistema kompleksnogo planirovanija, Ekonomika i matematitsjeskie metody*, deel VIII, april 1972, str. 323-342.

3) Zie Oost-Europa Kroniek in *ESB* van 19 september 1973 (2918).

4) M. Ellman, *Soviet planning today*. Proposals for an optimally functioning economic system, Londen, 1971.

5) N. P. Fedorenko, O razrabotkje sistemy optimal'nogo funktsionirovanija sotsialitsjeskoj ekonomiki. *Voprosy Ekonomiki*, no. 6, 1972, str. 94-108.

6) N. P. Fedorenko, i drugie, *Sistema kompleksnogo planirovanija, Ekonomika i matematitsjeskie metody*, deel VIII, april 1972, str. 323-342.

worven, althans in de kringen van Gosplan.

De praktische planners van Gosplan hebben inmiddels ook hun eigen, gedetailleerde en meer empirische blauwdruk ontwikkeld voor de computerisering van hun werk, het zgn. „automatizirovannaja sistema planovykh rastsjotov” (ASPR) 7), het geautomatiseerde systeem van planberekeningen. Het beoogt de totstandkoming van een computernetwerk in drie stadia. Tegen het einde van 1973 moeten, naast de „terminal” in Gosplan USSR in Moskou, computercentra zijn opgezet in de Gosplany in de republieken. Zij dienen hanteerbare wiskundig-economische methoden te ontwikkelen ter oplossing van de planningvraagstukken in de republieken. In de tweede fase tot 1975 dienen alle computercentra van de Gosplany en de subsystemen van het ASPR geïntegreerd te worden in één consistent stelsel. Na 1975 dient zo'n geïntegreerd stelsel ook de ASU's van de bedrijfstukken op Unie- en republiek-niveau te omvatten. Zo wordt de automatisering van de planopstelling direct gekoppeld aan de automatisering van de implementatie. De praktische blauwdruk voor het ASPR is geformaliseerd en verwerkt in Fedorenko's SKP.

Wat de geleidelijke invoering betreft van wiskundig-economische methoden voor de opstelling van het nationale economische plan, kan opgemerkt worden, dat het ASPR nog slechts bestaat uit afzonderlijke subsystemen die geen consistent geheel vormen. Het dynamische model voor de nationale economie is bovendien in de experimentele fase. Het omvat thans 27 bedrijfstukken en sectoren, die overeenkomen met de afzonderlijke afdelingen van Gosplan. De opstelling van planvarianten wil men in de nieuwe opzet volledig tot de bevoegdheden van Gosplan rekenen. Na goedkeuring van een bepaalde variant door het centrale comité van de partij, zal Gosplan deze kunnen afbreken in sub-doeleinden en kunnen doorgeven aan de ministeries en de regeringen van de republieken. De rol van Gosplan neemt in de voorgestelde planmethodologie en planprocedure aanzienlijk toe, aangezien de formulering van tal van investeringsbeslissingen van de ministeries verschoven wordt naar Gosplan. Dit wordt mogelijk gemaakt door het groeiende operationele karakter van de planning d.m.v. varianten op lange en middellange-termijn en door de mogelijkheid van een voortschrijdende horizon in de middellange-termijnplanning, gecorrigeerd voor de implementatie van het jaarplan. Hoewel het SKP voorziet in een financieel plan, de staatsbegroting, speelt deze als subsysteem van het ASPR geen rol. De financiële plannen van bankwezen, ministeries, concerns en bedrijven behoren tot de implementatiefase, d.w.z. hebben geen zelfstandige functie. Over

de buitenlandse handel wordt helemaal gezwegen, zowel in het stelsel van plannen als in de concrete taakstellingen van de implementatie.

ASPR en zijn subsystemen

Als onderdeel van het ASPR is er sinds 1968 ook een begin gemaakt met de automatisering en mathematisering van de verschillende balanssystemen: de materiaalbalansen, de interindustriële balansen, de kapitaalbalansen, de energiebalansen en de arbeidsbalansen.

Wat de materiaalbalansen betreft heeft Gosplan in 1965 een groot aantal bevoegdheden verloren aan het nieuwe Staatscomité voor de Distributie van Produktiemiddelen (Gossnab). Tussen Gosplan en Gossnab is sindsdien een competentiestrijd gaande, waarbij Gosplan de automatisering van het systeem van materiaalbalansen gebruikt om haar bevoegdheden uit te breiden. Het computercentrum van Gosplan verwerkt thans 600 balansen, maar dit aantal moet in de naaste toekomst toenemen tot 900. Een verdere computerisering is evenwel afhankelijk van de informatie van Gossnab en haar onderafdelingen. Het Staatscomité voor de Distributie, zowel als het Staatscomité voor de Prijzen, maken geen deel uit van het ASPR, zodat hier nogal wat struikelblokken aanwezig zijn. De koppeling van het ASU en het ASPR zou het Gosplan mogelijk maken het systeem van bestellingen (zajavki) van de bedrijfstakministeries en bedrijfstakassociaties buiten spel te zetten. Erg bevorderlijk voor de technologische ontwikkeling zou dat niet zijn, aangezien de plannen dan weer uitsluitend op planvervulling in voorafgaande en lopende jaren gebaseerd zullen zijn. Een dergelijk streven doorkruist de reeds doorgevoerde hervormingen m.b.t. research and development.

Het traditionele schema voor de interindustriële balans is verbeterd en omvat ook de investeringen en capaciteitslimieten. De berekeningen voor het lopende negende vijfjarenplan zijn uitgevoerd d.m.v. een dynamisch multi-sector model van 18 sectoren. Ten behoeve van het plan voor 1973 is er gebruik gemaakt van een multi-sector model dat 260 produkten onderscheidt, zowel in fysieke eenheden als in geldeenheden. Ten behoeve van het tiende vijfjarenplan dient het aantal onderscheiden produkten te stijgen tot 800.

Gosplan zou ook graag het systeem van bedrijfstakbalansen (verticaal: goederen, horizontaal: bedrijven en associaties) in het ASPR incorporeren. In een bedrijfstak als de chemische industrie en in enkele takken van de lichte industrie is in feite de automatisering van de planning gestart.

Er wordt speciale aandacht besteed aan de energiebalansen. Voorlopig worden

er 27 regio's onderscheiden, maar aan een verdere decompositie tot 130 kleinere regio's wordt gewerkt. De geautomatiseerde energiebalans is een voorbeeld van succesvolle toepassing van wiskundige methoden in de planning. De uitkomsten geven de optimale („meest rationele”) produktie-omvang per regio en de optimale verdeling van investeringsprojecten over de verschillende takken van de energiesector. De analytische tabellen van de geautomatiseerde berekeningen zijn door Gosplan gebruikt ten behoeve van alternatieve voorspellingen voor 1975, 1980, 1990 en 2000.

Een van de meest vitale subsystemen van het ASPR zal ongetwijfeld de kapitaalbalans zijn. Vooral m.b.t. de locatie van investeringen in de cementindustrie is de toepassing van wiskundige methoden op het niveau van Gosplan erg succesvol. De locatie van cementfabrieken werd daarbij behandeld als een zuiver transportvraagstuk. Na analyse van 30 varianten voor het negende vijfjarenplan 1970-1975 behoeften slechts 17 nieuwe fabrieken te worden gebouwd, tegen aanvragen van het ministerie voor de cementindustrie, dat deze technieken onvoldoende beheerst, voor 34 nieuwe projecten. Soortgelijke benaderingen zijn ook toegepast voor de locatie van projecten in de kunstmestindustrie, de elektro-machine-industrie, de textielindustrie, de aluminiumindustrie en de voedingsmiddelenindustrie. Het centrale computercentrum van Gosplan maakt geaggregeerde kapitaalbalansen naar ministeries, zowel op Unie-niveau als op het niveau van de republieken. Doordat zijn planning zo geavanceerd wordt, dreigen de bevoegdheden van de ministeries steeds verder te worden uitgehouden. Merkwaardigerwijs is de automatisering van de planning naar republieken, op Unie-niveau nog weinig van de grond gekomen.

Conclusies

Na 16 jaar is er nog steeds geen einde gekomen aan de hervormingsgolven in de Sowjetunie. Het is in ieder geval wel duidelijk, dat de kansen op een „marktsocialisme” zijn verkeken. Was hiervan in de Kosygin-hervorming van 1965 nog enigermate sprake, uit de jongste hervormingsbewegingen blijkt een heel andere tendens. Een tendens welke het resultaat is van de krachtmeting om bevoegdheden tussen objedinjenija (produktie-associaties of concerns), bedrijfstakassociaties, bedrijfstakministeries, het Staatscomité voor de Prijzen, het Staatscomité voor de Distributie van Produktiemiddelen en Gosplan. De af-

7) V. Mosin, On the creation of an automated system of planning, *Problems of economics*, no. 11, 1972; blz. 16-37.

zonderlijke bedrijven zijn reeds een aantal jaren buiten spel gezet. Het markt-socialisme heeft het onderspit gedolven, omdat de automatisering van de economische politiek (ASU) niet alleen de concentratie van productie in grotere eenheden (objedinjenja) mogelijk heeft gemaakt, maar ook het gecentraliseerde bestuur van gehele bedrijfstakken meer levensvatbaar heeft gemaakt. Hantering van het chozrastsjot-beginsel en van financiële instrumenten zal het ASU moeten perfectioneren, hetgeen impliceert dat er aan deze instrumenten geen enkele autonome functies worden toebedacht. Financiële instrumenten staan volledig in dienst van de implementatie van de geautomatiseerde economische politiek.

Het ASPR maakt het Gosplan mogelijk aan allerlei ministeries en lagere organen de planningfuncties te ont-futselen, hetgeen een zeer belangrijke centralisatie inhoudt, vooral van de investeringsplanning. De financiële planning is geheel buiten het ASPR gehouden en heeft alleen tot taak de consistentie van de plannen te testen, knelpunten op te sporen en de implementatie te controleren. Het enige financiële plan is nog steeds de jaarlijkse staatsbegroting, een korte-termijn plan dus. De financiële planning en ook het ASPR worden aanzienlijk bemoeilijkt door het feit, dat bevoegdheden t.a.v. prijzen en produktiemiddelendistributie niet bij Gosplan, maar bij speciale organen zijn gelegen. Werd er in de „theorie van de optimale planning” nog plaats ingeruimd voor de werking van het marktmechanisme, in de nieuwe theorievorming o.l.v. Fedorenko is voor marktaspecten en optimalisering van de organisatie van de economie geen plaats meer. Rigiditeit blijkt ook nog uit het feit, dat internationale arbeidsverdeling geen rol speelt. De buitenlandse handel van de Sowjetunie is geheel buiten de hervormings-beweging gehouden. De binnenlandse pendant ervan is een gebrekkige inter-regionale planning en politiek op Unie-niveau. Regionale planning op dat niveau houdt zich hoofdzakelijk bezig met de ontwikkeling van West-Siberië en met locatieproblemen van investeringsprojecten in afzonderlijke bedrijfstakken.

ASPR kan de kwaliteit van de centrale planning, op Unie-niveau dus, aanmerkelijk verbeteren, door de simultane constructie van alternatieve plannen. Overigens betekenen het ASPR en het ASU een modernisering van de centralistische, administratieve planning en politiek op korte termijn. De „span of control” van de centrale autoriteiten wordt erdoor verruimd, zodat het complexer worden van het economisch leven niet behoeft te leiden tot decentralisatie van bevoegdheden. Voor de technologische ontwikkeling zal het weinig zegen brengen, daarvoor is kortetermijnplanning een slechte basis.

Bevordering van de technologie behoort dan ook tot de competentie van een speciaal staatscomité. Wat zo'n comité, dat in feite buiten de organisatie van de economische politiek staat, kan bereiken is alleen duidelijk geworden m.b.t. haar rol in de buitenlandse handel. Waarom de Russen bovendien aan ASPR en ASU zo'n belang hechten, is dat hiermee een werkbaar centralistisch alternatief wordt geboden voor het, inmiddels vastgelopen, Hongaarse experiment. Een alternatief waarmee de hervormings-

bewegingen in Oost-Europa in de hand kunnen worden gehouden en bovendien een Comecon kan worden opgebouwd die aan de Russische concepties t.a.v. integratie volledig tegemoet komt. Zo'n integratie zou evenwel zeer schadelijk zijn voor de Oosteuropese economieën die zo sterk van buitenlandse handel afhankelijk zijn.

F. Pindák
R. Wetsteyn

Boeken nieuws

Robert R. Blake, en Jane S. Mouton: De dynamiek van organisaties. Grid-organisatieontwikkeling-technieken; hulpmiddelen en ontwikkelingsfasen. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1972, f. 18,50.

Dit boek is het tweede uit een reeks van zes boeken waarin diverse auteurs — zoals Bennis, Lawrence en Lorsch — vaak hun zeer persoonlijke visie op de organisatieontwikkeling trachten duidelijk te maken. Een voorbeeld van deze persoonlijke visie treffen we in het onderhavige boek aan. In de inleiding wordt één en ander al duidelijk gesteld: verandering wordt ondergaan als iets wat buiten de menselijke controle valt. Dit boek daagt deze veronderstelling uit en verwerpt haar. En verder: Kan het waar zijn dat mensen de instellingen die zij geschapen hebben niet beheersen? Neen, het is niet waar. (Daarop voortbordurend is dit boek ontstaan).

De auteur R. R. Blake is behalve hoogleraar ook oprichter en president van Scientific Methods Inc. Aan deze advies- en researchorganisatie is mevrouw J. S. Mouton als vice-presidente verbonden. Samen hebben zij dit boek geschreven waarin de fundamenteën van de berekende verandering worden behandeld.

De auteurs constateren dat in vele bedrijven een kloof bestaat tussen hoe

de onderneming functioneert en hoe deze zou moeten functioneren. Dit wordt aangeduid met het voortreffelijkheidshiaat. Deze kloof moet overbrugd worden door berekende verandering. De eerste stap hiertoe wordt gevormd door bestudering van het leiderschapsrooster (Grid). Grafisch kan dit worden weergegeven door bij een assenstelsel op de x-as de zorg voor de productie af te zetten en op de y-as de zorg voor de mens; beide assen zijn in negen punten verdeeld, waarbij 9 een grote betrokkenheid en zorg weergeeft en 1 een geringe. Zo geeft 9.1 een grote zorg voor de productie weer en een geringe zorg voor de mensen en stelt 9.9 de beste positie voor.

In deze positie wordt gewerkt door toegewijde mensen die in gemeenschappelijk belang de bedrijfsdoelen willen realiseren. Hier is geen sprake van realiseren van het bedrijfsbelang door het eigenbelang zo veel mogelijk na te jagen, zoals oudere motivatietheorieën wel stelden. In de grid-gedachte is geen plaats voor een onderscheid tussen eigenbelang en bedrijfsbelang. Op den

(I.M.)

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL ROTTERDAM B.V.

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 68

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(Buiten openingstijden neemt onze automatische telefoonbeantwoorder uw bestellingen op, onder nr. (010) 23 46 92).

duur zijn ze één geworden zodat het geen zin heeft ze te onderscheiden.

Bij velen zal dit de nodige vragen oproepen, bijv. of men überhaupt van mensen kan verlangen dat zij hun belangen en die van het bedrijf, dat in laatste instantie winst beoogt, als één belang zien. Alhoewel velen hun twijfels hebben menen de schrijvers als verdediging de retorische vraag te kunnen stellen: „Welke andere instellingen hebben het welzijn van de samenleving zozeer bevorderd als de grootbedrijven”? (blz. 69).

Na het lezen van een dergelijke zinsnede zou men ten onrechte tot de conclusie kunnen komen dat het onderhavige boek een eenzijdige blik heeft en geeft. Toegegeven moet worden dat de schrijvers nog steeds het ideaal van een free enterprise en maximale winst voor ogen staat. Dit doet overigens niets af aan de waarde van het boek, omdat hierin behandeld wordt hoe het voortreffelijkheidshiaat opgevuld kan worden tussen wat is en wat zou moeten zijn. Daartoe worden de werkzaamheden in fasen verricht: fase 1 bestaat uit de reeds genoemde bestudering van het leiderschapsrooster, in fase 2 wordt het teamwork ontwikkeld, fase 3 behandelt de intergroepsrelaties terwijl in fase 4 een ideaal strategisch bedrijfsmodel ontwikkeld wordt.

Om dit laatste te bereiken wordt via zes functies (bijv. menselijke hulpbronnen, financieel beleid enz.) en drie gezichtspunten (huidige doelmatigheid, plooibaarheid en ontwikkeling) een zgn. diagram van bedrijfsvoortreffelijkheid opgesteld.

Zo ontstaan achttien hoofdpunten die ieder weer verdeeld worden naar vier oriëntaties: intern en extern afwendend en intern en extern agressief. Overigens wordt dit schema in dit boek niet volledig uitgewerkt. Volstaan wordt met de bespreking van de zes bovengenoemde functies. Voor het overige wordt verwezen naar een eerder gepubliceerd werk van beide schrijvers (nl. *Corporate Excellence Diagnosis*, Austin, Texas, 1968).

Dit brengt ons tot een ander bezwaar tegen het boek. Het boek op zich is geen afgerond geheel. Men kan hoogstens zeggen dat dit boek een goede indruk geeft wat de grid-organisaties-ontwikkeling beoogt en welke fasering bij deze ontwikkeling wordt toegepast.

Het zal dan ook met name voor degenen die een grid-seminar mee willen maken een goede inleiding zijn, alsook voor belangstellenden die meer informatie willen dan alleen maar de wetenschap dat OGEM een fervent voorstander en UNILEVER een fervent tegenstander is van de Managerial Grid 1).

J. J. W. Kempkes

1) Zie: *Doelmatig Bedrijfsbeheer*, augustus 1971.

COMMISSIE MODERNISERING LEERPLAN ECONOMISCHE WETENSCHAPPEN EN RECHT I.O.

De minister van Onderwijs en Wetenschappen is voornemens binnenkort een Commissie Modernisering Leerplan Economische Wetenschappen en Recht in te stellen, die tot taak zal hebben de modernisering van het niet-universitaire onderwijs in de Economische Wetenschappen en Recht in studie te nemen en van advies te dienen ten aanzien van:

- a. leerplannen Economische Wetenschappen en Recht, waarbij rekening wordt gehouden met de ontwikkelingen die gaande zijn bij verwante vakken;
- b. ontwikkeling van middelen om het in de leerplannen aangegeven onderwijs te realiseren;
- c. ontwikkeling en begeleiding van experimenten en kadertrainingen, waaronder de oriëntatie van de in functie zijnde docenten met betrekking tot de ontwikkeling van de methodiek en didactiek in het onderwijs in Economische Wetenschappen en Recht;
- d. mogelijkheden van integratie van delen van de leerplannen voor Economische Wetenschappen en Recht en delen van de leerplannen van andere vakken.

Bij deze commissie kan met ingang van 1 augustus 1974 (of zoveel eerder als mogelijk) geplaatst worden een

SECRETARIS (M/V)

Zijn/haar taak zal o.m. bestaan uit:

- het meedenken over de ontwikkeling van leerstof-programma's;
- het beheren van het secretariaat;
- het opstellen van adviezen;
- het verzorgen van informatie over en het verwerken van binnenlandse en buitenlandse documentatie;
- het onderhouden van contacten met personen en instellingen op onderwijsgebied;
- het organiseren van cursussen, vergaderingen en conferenties.

Gedacht wordt aan een functionaris met een universitaire of gelijkwaardige opleiding (bijv. een econoom met juridische keuzevakken of een jurist met economische keuzevakken) en die beschikt over redactionele en contactuele vaardigheden en organisatorische capaciteiten.

Aanstelling zal geschieden in een volledige dagtaak. Salaris, afhankelijk van bevoegdheden en leeftijd, volgens rijksregeling.

Sollicitaties, vergezeld van een uitvoerige curriculum vitae, worden vóór 1 maart a.s. ingewacht bij het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, Directie Onderwijsvernieuwing en Planning, Sumatrastraat 215a, Den Haag.